



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№21
(19211)

2019 чылдың
февраль 26
вторник

Хүннүн үнери — 07.29
Ажары — 17.57
Хүн дурту — 10.28

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ӨРЭЭН ДЫЛДАР ФОНДУЗУН ТУРГУЗАР

үгү-делегейниң төрөөн дыл-хүнүнде Тываның Баштыңы Кара-оол Тываның улустуң бол-республиканың алдар-аттыг алчылары-биле ужуражып, дылдың салым-чолунга хажыштыр ажык чугааны чорут-Ужуражылгага чоннуң ынак алчылары Черлиг-оол Куулар, Лай Куулар, Кара-Күске Чооду, Тычы Ондар, Сайлыкмаа Комидия Иргит, Александр Шоюн, Александр Ондар дээш өскөлөр-иржиш, тыва дылдың болгаш дылдың бөгүнгү байдалын тартырып, боттарының көрүжүн эдип, санал-оналдарны берген. дүлүг, чоннуң ынак чогаалчы-лер-биле ужуражыры — менээ байырлал. Тыва дылынысты ап арттырар, ону салгалдарга дыр уран-чечен дылда бижээн кар таварыштыр дамчыдып бээр перниң кылып чоруур чогаалды-тыңарны бедии-биле үнелээр ангаш Төрөөн дылдың хүнүнде эле ужуражыр деп соруум бөтанып турары бо. Төрөөн тыва дылдың бөгүнгү салым-чолу, ооң келир үези чугаавыстың и болур. Бедик технологиялар тының депшилгелиг бо үезинде дылыс кандыг байдалда келгенин четкизинде социал арыннардан лур. Ында тускай арыннарны аңгы-аңгы темаларны бижи-п ижилер көвүдээн. Ынчалза-даа дылысты ында кандыг хевирде турары — бистерни, төрөөн эдилекчилерин, ол дээш сагыш оруур кижилерни дүвүредир деп бодаар мен. Сөстөрни бо-кызырганындан бистиң чечен, тыва дылыныстың сүүзүнү чидип-ры дүвүренчиг. Ниити билигнің ге программаларында тыва дылдың башкылаашкын шактары, методиктиг талазы-биле кош-ең, Тываның Баштыңы демдег-

дылды сайзырадыр кол күш чо-рда, тыва дылдың онзагай бай-төлүвүске арттырып бээр үүле-ларда онаашкан деп бодаар а дылыныс чок болза, хөөмей а чугаалап шыдавас бис. Аңаа-сек — Шон Куирк-дир. Ол тыва дылдың шижээдип алган болгаш, дылдың чажыттарын билип алгаш, илеривис-биле тыва чоннуң уран чүүлүн делегейни эргий-дып чоруур.

Чыңгис — гуманитарлыг ажил-а оон-даа ханы. Интернет-ге шын, литературлуг тыва дыл нептередип, кезээ мөңгедер өнчү апаарын чедип алыр-ис. Тыва чечен чогаалдың эге турган өгбелеривис Степан-л, Сергей Пюрбю, Донгак Ба-галчак Тока, Леонид Чадамба, Хөвөңмей, Кызыл-Эник Кудажы, Енин-Лопсан, Александр Дар-оон-даа өске чогаалчыларнын



чогаалдарының үнези чылдан-чылче чидип, туманналып бар чыдарының чылдагааны чүдөл? Уругларыныс номчут-тунмазы чүдөл? Дылыныс уттундура бээр болза, чон чиде бээр. Чаңылдарыныстың өзү — дылыныс. Сая-сая чоннар аразынга «эстип калбайн», тыва чон кылдыр артып калган күчүвүс — аа-биле эеп өскен тыва дылыныс. Ажы-төлүвүс тыва дылды билер болганынга чоргаарланып чоруур кылдыр кижизидер. А ону алыр сүүзүнүг чемиш — тыва чогаалдарда. Ол талазы-биле ажылдарны уламчылар апаар бис» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Ужуражылга үезинде Тываның Баштыңы республикага төрөөн дылдарны шинчилеп болгаш кадагалап-камгалаар фондуну тургузар дугайында бодалын үлешкен. Фонд чоннар аразында эп-найыралды быжыктырып, төрөөн дылдарны камгалап, кадагалап, бурунгаар сайзырадырынга идигни бээр ужурулуг деп санал бергеннер демдеглээн.

Тываның Улустуң чогаалчызы Николай Куулар тыва дылдың сөс курлавыры байлак, ынчангаш делегей классиказын очулдуур байлакшыл барын демле-лээн. «Дылыныстың салым-чолу бистиң боттарыныстан хамааржыр. Ынчангаш

арыг, чараш, шын тыва дылынысты непте-редир-биле «Тыва дылдың орфограф-тыг словарин» катап чаартып үндүрери күзөнчиг. Бо словарь 1964 чылда эдил-гелер болгаш немелделерни кирип, сөөлгү катап чырыкче үнген. Оон бээр төрөөн дылыныста чаа сөстөр немежип, сайзыраан» — деп, чогаалчы чугаалаан.

Россияның Чогаалчылар болгаш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баш-таар чериниң даргазы Чылгычы Ондар бодунуң бодалын мынчаар илереткен: «Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол респу-бликада Тыва дылдың хүнүн доктаадып тургусканы дыка улуг ужуру-уткалыг. Тыва дылынысты тыңгарып, бир баш бедик көдүрген деп болур. Ону бис, тыва чогаал-чылар, бедии-биле үнелеп чоруур бис. Тываның Баштыңының талазындан мын-дыг улуг сагыш човаашкын база деткимче турда, дылынысты улам сайзырадыр дээш ажылдаар ужурулуг бис».

«Тываларның делегейи» хөй-ниити организациязының удуртукчузу, фило-логия эртемнериниң доктору Каадыр-оол Бичелдей, чоннуң сагыш-сеткил делегейи — төрөөн дылында быжыглат-тынган болганда, дылынысты карак огу-дег үнелээр ужурулуг бис деп, онза-лап демдеглээн. «Тываның эртемденнери де-легей чоннарынга тыва чонну танышты-рып, дылыныстың байлаан нептередип, көргүзөр дээш, үш томнуг «Урянхай-Тыва энциклопедияны» чыып тургузар ажылды кылып турар бис. Амгы үеде ооң кыска-латкан хевир «Сөзүглелди» дооскан бис, ооң башкы үндүрүлгезин силерге сөңнеп көрейн» — дээш, Тываның Баштыңыга үнелиг номну сунуп бараалгаткан.

Ужуражылганың киржикчилери төрөөн дылды хөгжүдериниң ниити айтырыгларын шиитпирлээр фондуну тургузары чөптүг деп шиитпирни үндүрген. Тываның Баштыңы «Тыва Республикага төрөөн дылдарны шинчилеп болгаш кадагалап-камгалаар фондуну тургузар дугайында» Чарлыкка атты салган.

Бистиң корр.

Чыңгис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.



Кызылдың мэриясында

ЧАА МАРШРУТ — 15А

Бо чылдың февраль эгезинде Кызылдың «Кызылхоортранс» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгөзи чаа 15А дугаарлыг автобус маршрутун ажыдып, чонну аргыштылары-биле найысылалдың төвүнден Бай-Хаакская кудумчузунга чедир халыыр кылдыр доктааткан. Шак ындыг хемчегни хоорай чагыргазы Бай-Хаакская кудумчузунуң чурттакчыларының хей санныг дилеглерин барымдаалап хүлээп алган.

«Кызылхоортранс» МУБ-туң директору Сергей Лаптевтиң чугаалап турары-биле, амгы үеде ук маршрутта «ПА3» маркалыг ийи автобусту хаара туткан, чаңгыс талаже чоруунуң өртүз 15 рубль. Автобустарның халдып үнер чери — Бай-Хаакская кудумчузунда «Артыш» садыгның чаны. Оон үнгөш, Бай-Хаакская, Иркутская, Ангара бульвары, Московская, Кечил-оол, Бухтуев, Красноармейская, Титов, Ленин, Интернациональная, Кочетов кудумчулары-биле «Мөңгүлек» автобустар доктаар черге чедер. Дедир чоруурда, хоорайның мурнуу чүгүнде дөң кырынче углай Кочетов, Комсомольская, Дружба, Красноармейская, Бухтуев кудумчуларын таварааш, «Эмчи хоорайжыгазы», «Автоорук техникуму», «Телетөл», «Үндүрүг инспекциясы», «Южный», «Ангара бульвары» автобус доктаар черлерни таварып чоруур. Автобустар ажил хүннеринде болгаш дыштаныр хүннерде тускай график езугаар халыыр.

Автобустуң халыыр шактарын «Кызылхоортранс» МУБ-туң диспетчерлеринден 88006007042 телефонче долгааш, тодарадып ап болур.

ТААРЫМЧАЛЫГ
БОЛЗУН ДЭЭШ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Дээди Хуралдың депутаттарының кыйгырыгына үндезилеп, Кызылдың чагыргазына хоорайның продукциязын садып-саарар үштен эвээш эвес тускай черлерни бо чылын ажыдарын дааскан. Ук даалганың күүселдезиниң дугайында хурал эрткен неделяда Кызылдың мэриясына болуп эрткен. Аңаа хоорайның мэри Карим Сагаан-оол, ооң оралакчылары база Азия аттыг рыноктуң төлээлери киришкен. Карим Сагаан-оолдуң саналдап турары-биле, чаа девискээрлер тудуп дилээриниң орнунга, эрги-даа болза бүзүрелдиг оран-саваларны чогулчалыг ажылгаары кедилг болур деп чугаалаан. Чижек кылдыр «Азия» көдээ ажил-агый продукциязын садып-саарып турар рынокту адаан. Ында садыг-лажылгага херек чогуур ужурлуг шупту эт-херексел, соодукчулар, эт хынаар лаборатория, долгандыр херимнеп каан делгем девискээр-даа бар деп ол демдеглээн. Ооң кадында рыноктуң ээлери республиканың кожууннарындан келген көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрүп турар хуу ажил-агыйларга база малчыннарга чиигелделерни бээринге белең.

Хуралга кижип келген «Азияның» директору Аңчы Солаан-оол пенсия назылыг болгаш инвалид кижилерге продукция садып-саарар олутту шуут халаска бээр бис деп аазаан. А бо дыштаныр хонуктардан эгелээш көдээ ажил-агый продукциязын: эт, сүт аймаан садар күзелдиг улуска бир олутту хүнде 150 рубльге хөлөзиге бээрин дыйнаткан.

Бодунуң талазындан хоорай чагыргазы «Азияның» ажылынга шупту таладан деткимчени көргүзүр ужурлуг. Аңаа хамаарыштыр Карим Сагаан-оол бодунуң оралакчыларына даалгалар берген. Бирги оралакчызы Алексей Сиорпаска «Азия» рыногунуң чанынче база Кожзавод талазынче үргүлчү халыыр кылдыр ийи автобус шугумун тургузарын дааскан. Тудук талазы-биле оралакчызы Юрий Ооржакка садыг-саарылга чорударына таарымчалыг кылдыр ам-даа немей ийи оран-саваны тыварын дааскан.

Аяна МОНГУШ,
Кызылдың мэриясының парлалга
албанының секретары.

СТРАТЕГИИГ СОРУЛГАЛАРНЫ
БОТТАНДЫРАР ДЭЭШ

Февраль 20-де Россияның Президентизи Владимир Путин Федералдыг Хуралга Айыткалды кылган. Чурттуң Баштыңының Айыткалының допчулалын солунуң бөгүнгү үндүрүлгезинге парлаардыр бис.

«Хүндүлүг, Россияның хамаатылары! Бөгүнгү Айыткалга чүнү-даа мурнай бистиң чуртувустуң иштиги социал болгаш экономиктиг хөгжүлдөзүнчө кичээнге салдым. Майның чарлыктарында салдым, национал төлөвилелдерде делгередир тайылбырлаан сорулгаларже, ажил-херектерже онза кичээнге салыксап тур мен. Оларның ужу-утказы болгаш уг-шии чурттуң хамаатыларының чагыгларын болгаш манап турар чүүлдерин көргүзүп турар. Шупту салгалдың кижилеринге амыдыралдың чаа шынарын тургузуп чедип алыры дээш, национал төлөвилелдерни кижиниң амыдыралын долгандыр тургускан, Россияга ону чүгле хөгжүлдөзүгү өскерлишкин-биле хандырып болур.

Бистиң кылыр ужурлуг ажил-херектер-вис үр хуусаалыг, ынчалза-даа стратегиг сорулгаларны чедип алыр дээш бөгүн ажилдаары чугула. Үе кызы, ол дугайын хей катап чугаалаан мен, ол бүгүнү силер эки билер силер. Ажылды хөдөлдирип, улаштыр аай-бажын тып таарыштырар болгаш дугуржуп турар артык үе-даа чок. Ындыг үе эрте берген деп санаар мен, кылыр ажилдарны болгаш сорулгаларны чедип алыр чөлсектерни хевирлээр үе эрте берген. Айыттыганын шыйыгдан (планка) аткаарлаарын шуут болдурбас. Ийе, ол ажил-херек нарын. Ынчалза-даа уг-шини тодарадып каан шыйыгларны чавызадып, оларны балап болбас. Ол нарын деп чугааладым, ол ажил-херектер бистиң талавыстан улуг күженишкини негеп турар. Ынчалза-даа олар делегейде улуг хемчээлдиг болгаш дүрген өскерлишкинине харылап турар. Бис ол шимчээшкенин темпизин доктаамал ап тургаш, чүгле бурунгаар шимчээр ужурлуг бис.

Бир эвес күш үндүрбейн, чаңгыс черге таптап ажилдаарын бодаар, эгелекчи саналдарны болгаш харысалгадан дээрин бодаар кижилер болза, дораан чоруй барганы дээр. «Аңаа хоржок», «мында дыка нарын-дыр», «ында шыйыг хөлүн эрттир бедик-дир», «болдунмас-тыр ийи» дээнин дыңнап тур мен. Ындыг сеткил-хөөн-биле снарядче чоокшулавааны дээр.

Ооң кадында улус чонну мегелеп шыдавас силер. Олар арын-нүүр чок чорукту, оларны хүндүлөвээнин, чөптүг шыны эвес кандыг-даа чорукту дораан эскерип билип турар. Бюрократчы ёзу-биле ажил-херек узадып, хүн бүрүде аапсап саазыннар чыырын олар шоолуг сонууравас. Улуска чугула херек чүве: херек кырында кандыг ажил кылдым, ол чүүл оларның амыдыралын, оларның өг-бүлезиниң амыдыралын канчаар экижидип турары. Кажан-бир шагда эвес, ам дораан. Эрте берген он-он чылдарның частырын катаптап, «Коммунизмниң чедип кээрин» манап олурбас ужурлуг бис. Байдалды ам экижидип өскерттир херек. Ынчангаш шупту чадаларда күүсекчи эрге-чагырга демнежи, утка-шынарлыг, шийтирлиг кызымак ажилдаар ужурлуг. Россияның Чазанга шак ындыг үлегер-чижекте көргүзери албан.

Ооң-биле кады хөгжүлдениң төлөвилелдери — федералдыг-даа эвес, ведомствоннуу безин эвес дээрзин база катап демдеглексең тур мен. Олар ылап-ла национал төлөвилелдер-дир. Оларның түңнелдери Федерацияның субъект бүрүзүнге, муниципалитет бүрүзүнге көстүп турар ужурлуг. Тодаргай кол ажил-херектер маңаа «чер кырынга»

боттаныр ужурлуг. Ниитилелдин хей чылдар иштинде ажилдап, чедип алган үре-түннелдериниң ачызында, чүү-даа болза бистиң чуртувуска, кайгамчык хей саң-хөө курлавырлары тургустунган, ам бо өйде ону хөгжүлдениң сорулгаларын чедип алырынче угландырып, ынаар мөөңнөп болур бис. Оларны биске кым-даа белек кылдыр бербээн. Бис оларны чээлиге албаан бис. Ол акша-хөреңгини бүгү чурттуң сая-сая хамаатылары ажилдап алган. Оларны Россияның байлаан көвүдөдиринче болгаш россияжи өг-бүлелерниң амыдыралы чедимчелиг болурунче хуваап чарыгдар херек.

Улус бо чоокку үеде-ле амыдырал херек кырында экижип өскерлип турарын бо чылын билип каар ужурлуг. Национал төлөвилелдер талазы-биле ажилдарның түңнелдерин, ылап-ла хамаатыларның санал-бодалын, үнелелинге даянып тургаш, дараазында чылдың эгезинде үндүрер бис. Шупту чаданың күүсекчи эрге-чагыргазының ажылының болгаш ооң түңнелдериниң дугайында түңнээр бис.

Хүндүлүг, коллегалар!

Ам бистиң ажил-херектеривис дугайында улам тодаргай көрээлиңер. Чүнү-даа мурнай, оларның аразындан эң чугулазы дээрге чонну камнаары. Ол дээрге өг-бүлелерни бүгү аргалар-биле деткири.

Бистиң ниитилеливиске, хей национал чонувуска, ылап-ла өг-бүлө, ажил-төлдүг төрүттүнери, салгалын уламчылаары, улуг салгалдың кижилерин хүндүлээр — мөзү-шынарның күчүлүг өзүз болуп чораан болгаш өзүз болуп артпышаан. Өг-бүлениң үнелиг билиглерин быжыглаар дээш, бүгү херек чүүлдерни кылган бис, келир үеде база кылыр бис. Ол дээрге бистиң келир үеде дугайында айтырыгдыр. Күрүнениң, хамааты ниитилелдин, шажын организацияларының, политиктиг партияларның болгаш массалыг информация чөлсектериниң ниити кылыр ажил-херек-дир...

Өг-бүлелерни деткир талазы-биле белеткеп каан чаа пакет дугайында бөгүн чугаалаксап тур мен.

Бирээде, өг-бүлөгө чаш кижиниң төрүттүнери болгаш ону кижизидери дээрге чединмес яды апаарының, хамык чүүлдери чедимчелиг турган амыдыралының хөнертен баксырай берген деп ондактыг чүүл илеретпес болуру чугула. Баштайгы болгаш ийи дугаар урууларының бир хар алды айлыг апаарына чедир төлөвилер көрдүнгөн дээрзин билер силер. Баштайгы уруунга федералдыг бюджеттен төлөвилерни берип турар. Ийи дугаар уруунга төлөвилерни ие капиталының хөреңгизинден ап болур. Төлөвилерниң хемчээли Федерацияның тодаргай регионунда бичии урууларның амыдыраарына херек хөреңгиниң эң кудуку хемчээлинден хамаарып турар. Бир айда бичии уруунуң амыдыраар акшазын Белгород областа 8 муң рубль болза, Чукот автономнуң округта 22 муң рубль, бүгү чуртта ортумаа-биле ол 11 муң рубль болуп турар. Бир кижиниң амыдыраар акшазының куду хемчээлиниң 1,5 кезиинден эвээш орулгалыг өг-бүлелер ындыг төлөвилерни амгы үеде ап турар. Дараазында базымны кылыр үе келген.

2020 чылдың январь 1-ден эгелээш өг-бүлө кезигүнүңе ындыг төлөвилерни ийи кижиниң амыдыраар акшазының куду хемчээли хире кылдыр өстүрерин саналдап тур мен. Президентиниң Администрациясына улустуң ындыг чагыгларны кирип турганын көрдүвүс. Бир болгаш ийи дугаар уруулары төрүттүнүп турар өг-бүлелерниң 70 хуузу күрүнениң дузазын ап болур.

Ийиде, инвалид бичии уруулары болгаш чажындан 1-ги бөлүктүн инвалиди уруулары азырап турары дээш 5,5 муң рубль пособиени бөгүндө ап

турар. Бо чылдың июль 1-ден ону 10 рубль чедир өстүрерин тур мен. Ол хей эвес дээрзин мен. Ынчалза-даа ол хемчег азыралды хереглөп турар бичи өг-бүлелерге немелде деткимче.

Үште, Россияжи өг-бүлө орулгалы чугаажокка өзер ужу шыңгы болгаш комплексти чорудар ажилдар-дыр. Ол дугайында бичи ынчал чугаалаар мен. Ы даа дорт хөдөлишкинниг шийити Чүнү-даа мурнай өг-бүлениң талазы-биле чүгүн чиигедир. Ол принцип көңүс бөдүүн боллары хей болза, үндүрүү эвээш. Хей ажил-төлдүг өг-бүлелерни чевес өңчү дээш үндүрүг тала федералдыг чиигелдени көвү саналдап тур мен. Бир уругга он квартираның 5 дөрбелчин метр чер бажыңга 7 дөрбелчин метр үндүрүгден немей хостаар. Чиждир кирир болза, амгы үеде квадрат 20 метрге үндүрүг онаавайн тур эвес өг-бүлө үш уруглуг болза, 15 база үндүрүгден ушуп кааптар. Х төлдүг өг-бүлелерниң чер учас сотогун долузу-биле үндүрүгден, рын саналдап тур мен, ынчал участоктуң шөлүнүң талазы-б непертеңгер черлерин үндүрүгтен зындан ап кааптар. Мындыг чииг пенсионерлерге болгаш пенсиялары хары чоокшулаан хамаатылар көрүп каанын сагындырып чугаа Федерацияның дыка хей субьектинде хей ажил-төлдүг өг-бүлелериниң болгаш эт-хөреңгизиниң биле боттарының казыыр үндүр ажылгыттынып турар. Ынчалза, чиигелдениң федералдыг эргели ону шупту черлерге ажылгаа магадылалы болур. Бичии уруг өг-бүлелерни үндүрүг талазы-биги кирирге немелде хемчеглерни саа киририн регионнарда дилеп тур.

Дөртте, Чазак болгаш Төп Банкка талазы-биле ставкаларны 9 хуу оон 8 хуу чедир бадырар шугум дараалаштыр тудар херек, май Чар да айытканы ышкаш. Ийи дугаар дараазында уруглары төрүттүгү бүлелерге чиигелделиг ипотека прамазы эрткен чылдан эгелеп ажы берген. Оларга ставканы 6 хуу к тургускан. Оон өрү хуузуна субсидия берип турар. Ынчалза-дигелдени чүгле 4,5 муң өг-бүлө ажы болду. Чүге деп айтырыг тургустуну мен. Ынчаарга саналдаан байдалда бир-ле чүүлүңе улус таарзынмаан. Ол чүл дээрзи, чүге дээрзи билди. Ипотека чээлизиң баштайгы 5 чылында ставкага субсидия турган болза, ол чиигелдени ие чээлизиң шупту хуусаазының иш кылдыр тургузарын саналдап тур. База ажилдап эгелээр шийтирле бирээзи үш дугаар болгаш дараа уруглары төрүттүнгөн өг-бүлелер ипотека чээлизиң 450 муң рубль федералдыг бюджеттен төлээр. Бо чегни соңу ай-хүн-биле, 2019 чыл январь 1-ден эгелээш, ажилдап эгел кылдыр саналдап тур мен.

Өг-бүлелерге чүгле бөлен ба садып алыр арганы эвес, а боттары черинге боттарының бажынын тудуу арга бээр база чугула. Бо талазы-бөгүндө ипотека ону көрбейн турарганда, хуу бажың-балгадын тудуу рынга деткимче бээр-биле эптиг бо таарымчалыг саң-хөөлүг аргаларны ажилдап тып көөрүн Чазак болгаш Банкыдан дилээр-дир мен.

Өг-бүлелерни деткир талазы-бөгүн саналдаан хемчеглер б ээлчегниң ажилдары болур».

2 чыл бурунгаар, 2017 чылда, Тере-Хөлдүн Кунгуртуг суур рттуг Саглаана деп бичии уругнун маадырлыг чоруунун агайында медээ бүгү чуртка тарап, билдине берген. 5 хар-ыг чаш уруг Салдам-Белдир деп чурттакчылыг черден 8 километр ырак черде турар малчын Анай-оол Найданның аштаанга чедир, казыыр 34 градус чедип турар соок хүнде, ууг кижиниң безин курлаанга чедип турар улуг харлыг утку эртип чорааш, кырган-авазы чок болганын, аалында эле караа көрбөс, бирги бөлүктүн инвалиди кырган-ачазы танын улуг улуска дыңнаткан.

Кижиниң кыштың соо-орукка доңуп-дожавааны, араатаннарга, ылаңгыя берге таварышпааны аас-кежи болган. Амы-пдын берге байдалынга ып келгеш, аңаа торул-сорулгазын чедип шы-эрес-дидим Саглаананы ырааштыг изиг чүрек» медаль-биле шаңнаан. варылгага үндөзлөш, Петербургтун Кино бол-

гаш телевидение талазы-биле университетиниң студентилери, режиссер Ксения Михайленко база аниматор Юлия Франке эрес-дидим болгаш маадырлыг бичии уруг Саглаана дугайында мультфильмни белеткеп тура-рын «Аргумент и факт» солунда бижээн.

Студентилер боттары Тывага кээп көрбээн-даа болза, тыва чоннун амыдыралы, культу-разы, төөгүзү-биле таныжып,

тыва тоолдарны номчуп ал-гаш, ажилдап кирипкөннер. Мультфильмниң ады «Там, где зима» («Харлыг кыштың оранын-да»). Ооң продюсери Мария Ва-сильева, сценарийин Валентина Рыжкова бижээн. Маадырлары — бичии уруг, кырган-авазы, кы-рган-ачазы, адыг, дилги, хартыга. Маадырларның дүрзү хевирин Москва чурттуг чурукчу Игорь Хилев чураан.

Мультфильмниң режиссеру Ксения Михайленко: «Бичии уругнун төөгүзү бисти, чогаа-дыкчы ажилдакчыларны, хан-дыр бодандырыпкан. Бир-ле эртен чаш кижиге оттур кээрге, кырган-авазы хенертен чок

апарган. Бажың ажил-агыйын кылып шыдавас караа көрбөс кырган-ачазы база 5 харлыг чаш кижиге боду арткан болган. Кырган-адашкылар оларга онаашкан берге үлени улус-ка барып, дүрген дыңнадып четпес болза, ээн тайга черге оларның дириг артары нарын айтырып турган. Ынчангаш би-чии Саглаананы караа көрбөс кырган-ачазы улус-чондан дуза дилеп чорудуптар ужурга тава-рышкан.

Кижиниң карааның чажы бүлдөңейип келир кээргенчиг болгаш өөредиглиг төөгүнү би-лип алгаш, ооң дугайында кыска 11 минута дургузунда көргүзөр

мультфильмни тырттырар бодап төрүттүнүп келгени бо» — деп чугаалаан.

Мультфильмниң тургузук-чулары Саглаанага ооң чуруп каан окур-хевир сеткилинге тааржыр ирги бе деп айтыры-ны база билип алыксап турар-лар. Оон аңгыда чогаадыкчы бөлүк боттарының ажылын 2019 чылдың сентябрьда «Питер-кид» фестивалга бир дугаар көргүзөрин планнаан.

Совет үеде тыва улустун «Ба-лыкчы Багай-оол», «Өскүс-оол», «Элчиген кулактыг хаан» деп тоолдарына мультфильмнерни уругларга көргүзүп турган.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Ээ ажил-агыйның азырал амытаннарының чамдык хевирлерин азыраарына чарыгдалдарның кезик чамдызының акшазын бээриниң дугайында Чурумга өскерилгелер кирир дугайында 2019 чылдың февраль 11 №72 Кызыл хоорай

Ээ ажил-агыйның азырал амытаннарының чамдык хевирлерин азыраарына чарыгдалдарның чамдызының акшазын эги-ээриниң дугайында Чурумга өскерилгелер кирир дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры

Тыва Республиканың Чазаның аялдың сентябрь 17-де 486 дугаар-актаалында бадылаттыг көдээ ажил-агыйның азырал амытаннарының хевирлерин өстүрүп азыраарына чарыгдалдарның кезик чамдызының акшазын эгидип бээриниң дугайында а дараазында өскерилгелерни

«ки пунктуда «өшкүлөр болгаш өстүрүп азыраан» деп сөстөрни

«күч кошкарларны болгаш хуна-лаштыр азырап өстүрер сорулга-арның коданнарын тургускан» деп биле солуур.

«ги пунктуу дараазында тайыл-ле немээр:

«бүдүрүкчү кошкарларны бол-галарны азырап өстүрери-биле

«кан чарыгдалдарның кезик азының акшазын эгидип бээр аяларны (боттарының хуу малын

«урап хамаатылардан аңгыда), кының чизе санаашкыннарының

«биле бадыткаттыг болза, 150 эвээш эвес бүдүрүкчү кошкар-болгаш хуналарлыг субсидия

«ларынга Тыва Республиканың инден субсидия бээр арга-биле

«жеткимчезин кылыр»;

«ги пунктуунун чедиги абазын да-редакция-биле тайылбырлаар:

«мал чизелээшкенин чорут-иссияның суму чагыргазының

«ының, муниципалдыг ко-агыргазының көдээ ажил-агелелиниң даргазының азы

«лизиниң, Тыва Республиканың ажил-агый болгаш аш-чем

«ның специализиниң ат сал-ма базып бадыткап кааны мал

«кынының актызын өзугаар иканың девискээринде бүдүрүкчү

«арның болгаш хуналарның ниити-ы».

«кү пунктуу дараазында редак-е немээр:

Субсидияны дараазында негел-

делерни сагып турарын көргөш, бээр:

а) Тыва Республиканың девискээ-ринде күрүнө бүрткөлин эртип, үн-дүрүг үчүдүндө туруп алган болгаш, Тыва Республиканың девискээринде бүдүрүлгелиг ажил-чорудулганы кылып турар;

б) субсидия кордакчызы доку-ментилер дужаап турар үеде Россия Федерациязының бюджет системасын-га үндүрүлгелер чыылдазынга, камгаладыл-га дадыырларынга, торгоан болгаш хөөлзөн акшаларга өрөлөр чок болур ужурлуг;

в) субсидия алырынга кордакчының ажил-чорудулгазы эде тургузуушкунда таварышпайн турар бе азы ажилын сок-садып, буурап дүжүп турар бе дээрзин кичээнгейге алыр. Хууда сайгарлыкчылар ажил-чорудулгазын кидин уламчылап турар ужурлуг;

г) субсидия алыры-биле кордакчыга даштыкы чурттуң юридиктиг эргези чок турар болгаш уставының капиталын-да Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының бадылаан даңзызында чиигелделиг үндүрүг чуруму көрдүнгөн болгаш (азы) ыңдыг юридиктиг черлерге хамаарыштыр саң-хөө операцияларын (офшорлуг зоналар) таварыштыр чорудуп турда, медээлерни 50 хуу ажыр ажыдып база дамчыдып болбас кылдыр көрдүнгөн күрүнелерде болгаш девискээрлерде кири бижидилгелиг Россияның юридиктиг эргелиг чериниң үлүү турбас ужурлуг;

д) субсидия алырынга кордакчы бо Чурумда айыттыг сорулгалар-биле Тыва Республиканың өске нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр бюд-жет акша-хөреңгизин албас;

е) тускай сорулга-биле бүдүрүкчү кошкарлар болгаш хуналар коданнарын азырап өстүрүп турар кордакчылар до-кументилер дужаар бетинде бүдүрүкчү кошкарларынга болгаш хуналарынның шуптузунга чиптерни салдырып, дугаар-ладыр;

6) 14-кү пунктуга дараазында немел-дени кирир:

1) үлөгер-майык өзугаар бижээн бил-диришкени;

2) кордакчының ажил-чорудулгазын эде тургузар, соксадыр азы буурап дүжүрер чорукка таварышпайн турарын база аңаа хамаарыштыр өре төлөп шы-давас апарган (буурап дүшкөн) дугайында бүдүрүлгө херээ оттурбаанын бадыткаан шынзылга;

3) субсидия алыр дээш туржуп турар кордакчы бо Чурумнун 11-ги пунктуун-да айыттыг сорулгалар-биле Тыва Республиканың өске нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр бюджет акша-хөреңгизин албайн турар дугайы-

да шынзылга;

4) ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының дужаалы-биле бадылаан майык өзугаар алыр ужурлуг субсидия акшаны санап каан шынзылга;

5) Бүдүрүкчү кошкарларны болгаш хуналарны азырап өстүрер талазы-биле тускайлаан коданнарда малдың баш санын чизелеп түңнзэн дугайында суму чагыргазының даргазының, муниципал-дыг кожуун чагыргазының көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазының болгаш (азы) специализиниң, ол ышкаш Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының специализиниң ат салгаш, таңмазын баскан актызы;

ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы бо пунктуда айыттыг-ган документилерниң кирген хүнүндө эгелээш, 5 ажил хүннериниң дургу-зунда, көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлеринге хамаарыштыр дара-азында документилерни ведомстволар аразында медээлер солчур кады ажил-дажылга чуруму-биле негеп алыр:

1) юридиктиг эргелиг черлерниң (хуу сайгарлыкчыларның, арат-тараачын (фермер) ажил-агыйларның) Чаңгыс аай күрүнө даңзызында ушта бижилге;

2) көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлериниң үндүрүг чыылдала-рында өрөзи чок дугайында үндүрүг ин-спекциязындан шынзылга;

Көдээ ажил-агыйның бараан бүдү-рүкчүлери айыттыг документилерни боттары эккеп көргүзүп болур.

ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы бүдүрүкчү кошкарларда болгаш хуналарда көдээ ажил-агыйның азырал малының хууда дугаарының ду-гайында медээлерни боттары белеткеп бээр»;

7) 18-ки пунктуунун «б» пунктузунга дараазында тайылбыры немээр:

«б) субсидия алыкчызының кириген документилери Чурумнун негелделерин-ге дүүшпейн барган азы субсидия алыр дээш туржуп турар кордакчының айыт-тыг документилерни долу хемчээли-биле четчелеп кирибейн барганда»;

8) 22-ги пунктуунун «в» пунктузунга дараазында тайылбыры бээр:

«в) күрүнениң (муниципалдын) унитар-лыг бүдүрүлгелеринден, ажил-агыйжы эш-тежилгелерден болгаш ниити-эрге-ажык-тыг (публично-правовой) тургузулганың уставтыг (каттышкан) капиталын кириш-тирип алган ниитилелдерден, ол ышкаш ыңдыг эштежилгелерден болгаш оларның уставтыг (каттышкан) капиталын кириш-тирип алган ниитилелдерни кириштир-ген коммерциялыг организациялардан аңгыда, субсидия алыкчыларының бол-гаш субсидия бээриниң дугайында керээ-лер (чөпшээржилгелер) талазы-биле хүлзэнген ажил-херектерни күүседир сорулгалар-биле чарып алган керээлер (чөпшээржилгелер) өзугаар хандырык-чылары (подрядчиктери, күүседикчилери)

болуп турар кижилерниң болза, субсидия бээриниң негелделерин, сорулгаларын болгаш чурумун сагып турарын ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы биле саң-хөө талазы-биле күрүнө контролю кылып чорудар органнарның хынаарына берген чөпшээрели;

9) 26-гы пунктуу дараазында редак-ция-биле тайылбырлаар:

«26. ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының адында агар-санче саң-хөө хөреңгизи кирген соонда, субси-дияны 10 ажил хүнүнүн дургузунда субси-дия алыкчыларының санажылга чорудар агар-санынче шилчидер.

Бюджет хүлээлгелериниң көрдүнгөн лимидиниң чедишпейн барганы-биле холбаштыр эртип турар саң-хөө чылында субсидияны бээр болдунмаан тава-рылгада, бо Чурумнун 7-ги болгаш 13-кү пунктуларында айыткан негелделерге дүүштүр хыналданы база катап эрттир-бейн, дараазында саң-хөө чылында бюджет хүлээлгелериниң бадылап каан лимиттериниң кызыгаар-хемчээли-биле субсидияны бээр»;

10) 29-кү пунктуу дараазында тайыл-быр-биле немээр:

«29. Бюджет хөреңгизин сорулгазынга дүүштүр ажыглаанын контролдаары-биле субсидия алыкчылары ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынга Чөпшээржилге өзугаар доктааттыг хуусаада дараазында документилерниң хоолгаларын эккеп көргүзөр:

а) чөпшээржилге өзугаар доктаат-тыг хуусаада, бүдүрүкчү кошкарларны болгаш хуналарны катап санаан комиссия актызы-биле бадыткап каан, субсидия бергенинден ужур-дузаны чедип алган дугайында отчет;

б) эрте берген чылда мал ажылының байдалының дугайында Федералдыг статистика хайгааралының №24-СХ майыын өзугаар медээлер хоолгазы, субсидия алыкчызы ат салып бадыткаан болур;

в) эрте берген чылда мал ажылының байдалының дугайында Федералдыг статистика хайгааралының №3-фермер майыын өзугаар, медээлер хоолгазы, субсидия алыкчызы ат салып бадыткаан болур.

Ажылдың үре-түңнелдиниң көргүзүү — бүдүрүкчү кошкарларның болгаш хуналарның баш саны 97 хуу кадагалап алдыг болур.

2. Ук доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан өзунуң интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш Тыва Республиканың информация теле-коммуникастыг «Интернет» четкизинде албан өзунуң сайтызынга парлаар.

3. Доктаал ону албан өзүзү-биле пар-лап чарлаан хүнден эгелээш, он хонук эрткенде күш кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

Хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгези

“МЭЭҢ БАЖЫҢЫМ – МЭЭҢ ШИВЭЭМ”

Чүгле Тывада эвес, а бүгү Россияда нарын болгаш шийтирилээри берге социал-экономиктиг айтырыгларның бирээзи хөй квартиралыг бажыңнарның септелгези. Тыва Республикада хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң коммерциялык эвес фондузунуң 2018 чылда кылып чоруткан ажилдарының отчёду-биле таныжып көөрге, кылган ажил-херектер эвээш эвес.

Эрткен чылын республикада хөй квартиралыг 59 бажыңга капитал септелге ажилдарын кылып чоруткан. Кызылда – 43, Ак-Довуракта – 12, Шагаан-Арыг, Кызыл-Мажалык, Хову-Аксы болгаш хоорай чергелиг Каа-Хем суурда хөй квартиралыг бир-бир бажыңнарга капитал септелге ажилдары кылдырган. Бо бажыңнарның септелгезинге ниитизи-биле 39,195 сая рубльди чарыгдан, ооң иштинде хөй квартиралыг бажыңнарның элдериниң капитал септелге дээш дадывыр акшазындан 34,875 сая рубльди, арткан 4 сая хире рубль республика болгаш түс чер бюджеттеринден.

Хөй квартиралыг 11 бажыңның иштиги инженер системаларын, 45 бажыңның (изиг болгаш соок суг, чылыг дамчыдар системалар) элеватор белдирлерин септээн, коммунал чарыгдалдарны санаар приборларны 8 бажыңга тургускан дээш өске-даа ажилдарын кылып чоруткан. Хөй квартиралыг бажыңнарның иштиги инженер системаларының, элеватор белдирлериниң капитал септелгезинче улуг кичээлгеини угландырганын демдегеп каары артык эвес, чүге дээрге бо дериг-херекселдерниң үрелиишкин чок ажилдарындан бажыңнарның чурттакчыларының коммунал ачы-дуза-биле хандырылганы хамааржыр.

Кызыл хоорайның Ооржак Лопсанчап кудумчуда дугаары 37/2 хөй квартиралыг бажыңда лифтилерин эрткен чылын септел чарткан. Бо дээрге хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузунуң 2018 чылда чорутканы нарын болгаш хөй чарыгдалдыг ажылы-дыр. Лифтилерни септээр болгаш чаартыр, харын-даа солуур ажил республикада шимчеп үнген деп болур.

Хову-Аксы суурда 34а дугаарлыг бажыңның даштыкы дээвиин септээринге “Технониколь” деп чаа материалды ажыглан, “Техноникольду” болгаш өске-даа чаа материалдарны, технологияларны ажыглан, 4,4 сая рубльди камнап алыр органы берген.

Хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузу сөөлгү 3 чыл дургузунда хөй квартиралыг бажыңнарда квартиралар элдеринден капитал септелгениң дадывыр акшазын хавырар талазы-биле ажилды шудургу чоруткан. 2015 чылда төлээр ужуруг дадывырның чылдазы Кызыл хоорайга – 19,6 хуу, Ак-Довуракка – 1,8 хуу, Шагаан-Арыгга 1,2 хуу, республика

ниитизи-биле 15,5 хуу турган болза, 2018 чылда Кызыл хоорайга – 68,7 хуу, Ак-Довуракка – 28,9 хуу, Шагаан-Арыгга 38,6 хуу, республикага ниитизи-биле 61,3 хуу апарган. Хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузунуң дадывыр чыыр талазы-биле күженишкени эки түңнелдерлиг болган дээрзи үстүнде сан-чугаайлардан көскү-дүр. Ынчалза-даа хөй квартиралыг бажыңнарда квартиралар элдериниң, ол бажыңнарда офистерлиг организациялар болгаш сайгарлыкчыларның чамдызы капитал септелге дадывырын төлөвейн турары илдең-дир. Оозун бодаарга, олар чурттап турар бажыңнарын боттарының оран-савазын, англичаннарны-биле алырга, “мээң бажыңым – мээң шивээм” деп ам-даа ханы медресе билбейн турар ышкаш-тыр. Дадывыр чылдазын көвүдөдир дээш, хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузу ам-даа шыңгы ажилдаар, капитал септелге фондузунга дадывыр акша чылдазының ужуруг-дузанын чон ортузунга улам калбаа-биле тайылбырлаар сорулгалыг.

Хөй квартиралыг бажыңнарның 2018 чылда капитал септелгезинге акша чарыгдалдарының хөй кезиин, 34,875 сая рубльди, капитал септелгениң дадывыр акшазындан үндүргөн, республика болгаш түс чер бюджеттеринден чүгле 4 сая хире рубль. Бо сан-чугаайлардан алгаш көөрге, капитал септелге дадывырының чүү хире чыгынарындан хөй квартиралыг бажыңнарның септелгези кончуг хамааржыр-дыр.

Кызыл хоорайда, Ак-Довуракта, Шагаан-Арыгта, Хову-Аксында хөй квартиралыг бажыңнарда федералдыг, республика болгаш муниципалдыг өнчүге хамааржыр квартиралар база эвээш эвес. Ол квартираларның капитал септелгезиниң дадывырын чыыры база нарын айтырыг. Федералдыг, республика болгаш муниципалдыг өнчүге хамааржыр квартираларны хоойлу-дүрүм ёзууга тодарадыр талазы-биле ажилды Тыва Республикада хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузу 2016 чылдан бээр чорудуп келген. Бо нарын ажилга дуза дилеп, Тыва Республиканың статистика эргелелинче, ТР-ниң күрүнениң чуртталга албанынче, Росреестрже, Тыва Республикада федералдыг албан черлеринче, ТР-ниң ямаларынче болгаш ведомстволарынче, муниципалдыг тургузулганың албан черлеринче билдиришкенин кириген. Билдиришкенин чогоур албан черлери сайгарып чоруп турар аразында хөй квартиралыг бажыңнарның септелгезиниң коммерциялык эвес фондузунуң ажилдакчылары бажыңнарны кезип, федералдыг, республика болгаш муниципалдыг өнчүге хамааржыр квартираларны илередип тып турганнар. Мындыг хемчеглерниң түңнелинде капитал септелге дадывырын



Кызыл хоорайның Ооржак Лопсанчап кудумчуда дугаары 37/2 хөй квартиралыг бажыңда лифтини септел турары.

чыыр талазы-биле кады ажилдажылга дугайында керээлери ТР-ниң муниципалдыг тургузулганың администрациялары-биле Фонд чарган.

Чамдык муниципалдыг административтиг тургузулганың удуртукчулары муниципалитеттиң өнчүзүнде квартираларның капитал септелгезиниң дадывырын төлээр талазы-биле хемчеглер албас боорга, Фонд прокуратура органнынче чогуур билдиришкенин кириер ужуруга таварышкан. Чижээлээрге, Барыын-Хемчик кожуунуң прокуратуразының судче кириген билдиришкенин ёзуугаар Барыын-Хемчик кожуунуң район суду Ак-Довурак хоорайның администрациязындан ниитизи-биле 314 128,17 рубль, а Барыын-Хемчик кожуунуң администрациязындан ниитизи-биле 28 813,66 рубль дадывыр акшазының өрезин хөөлөнгени-биле кады тырткан.

Хөй квартиралыг бажыңнарда сандыг-наймаалыг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерлиг сайгарлыкчылардан 189 517,26 рубль түңнүг капитал септелге дадывырының өрезин тыртар талазы-биле 13 билдиришкенин Фонд кириген.

Кызыл хоорайның мэриязының муниципалдыг 305 бажыңының капитал септелге дадывырының 2 010 677,5 рубль түңнүг өрезин тыртар дугайында билдиришкенин Фонд кириген.

Хөй квартиралыг бажыңнарның ниити өнчүзүнүң капитал септелгезинге херек дадывыр акшазын чыыр талазы-биле Фондунуң чорудуп турар ажылының хевирлери янзы-бүрү. Чижээлээрге, чыгына берген дадывыр өрезин чоорту төлээр органы бээр дээш оон-даа өске.

Назы-хары улгады берген, амыдырал-чуртталгазының байдалы чедиммес хамаатыларга капитал септелге дадывырын төлээриниң чиигелделерин Россия Федерациязының Чуртталга кодекзиниң 169 чүүлүнүң 2.1 пунктузунда, Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та хүлээп алганы № 273 “Хөй квартиралыг бажыңнарда чуртталга шөлүнүң элери хамаатыларның чамдык категорияларына капитал септелге дадывырларын төлээринге ай санында акша чиигелделериниң Чурумун бадылаар дугайында” доктаалында чааскаан чурттап, ажилдавайн турар 70 хардан улуг назылыг хамаатыларга 50 хуу, а 80 хардан улуг назылыг хамаатыларга 100

хуу чиигелде көрдүнгөн. Ындыг чиигелде алырда, дараазында дөңсөө тилерни чурттап турар черинде деткимче органынга дужаар.

а) бодунуң харын, чурттар черинде бүрүткелин бады документилерниң хоолгазын;

б) квартираның ээзи деп бады документиниң хоолгазын (бир назынныг хамааты ону боду дуж болза, социал деткимче органы домстволар аразында харылзаа дөңсөө негеп алыр ужуруг);

в) улуг назынныг, ажилдавай хамааты чааскаан чурттап турар чуртталга шөлүнүң ээзи болур, амыдырал турар, 70 азы 80 харлыг хамааты кады чурттап турарын бады квартира карточказын (поквартирная карточка) азы агар-сан карточказын (точка лицевого счета) дужаар;

г) саң-хөө-кредит албан черин назынныг хамаатының ажиткан санының реквизииттерин азы ооң чурттар чериниң почта салбырының азы;

д) өре чогуунуң азы ону төлээрин чиигелдерин чиигеткен дугайында бады керээни.

Россияның Президентизи В. Путин бо чылдың январь 23-те күштүг болгаш ёзуугаар РФ-тиң Чуртталга кодексиниң 171 чүүлүнде немелдеге дүүштүрүк септелге дадывырын хөй квартиралыг бажыңда чуртталга шөлүнүң ээзи назынныг хамааты төлээн азы төлөткөн дугайында социал деткимче органы капитал септелге талазы-биле операторундан электроннуг хары дамчыштыр билип алыр ужуруг чалза-даа чиигелдер алыр эргелели назынныг хамаатыларга кол негеп дадывыр талазы-биле өре чогу.

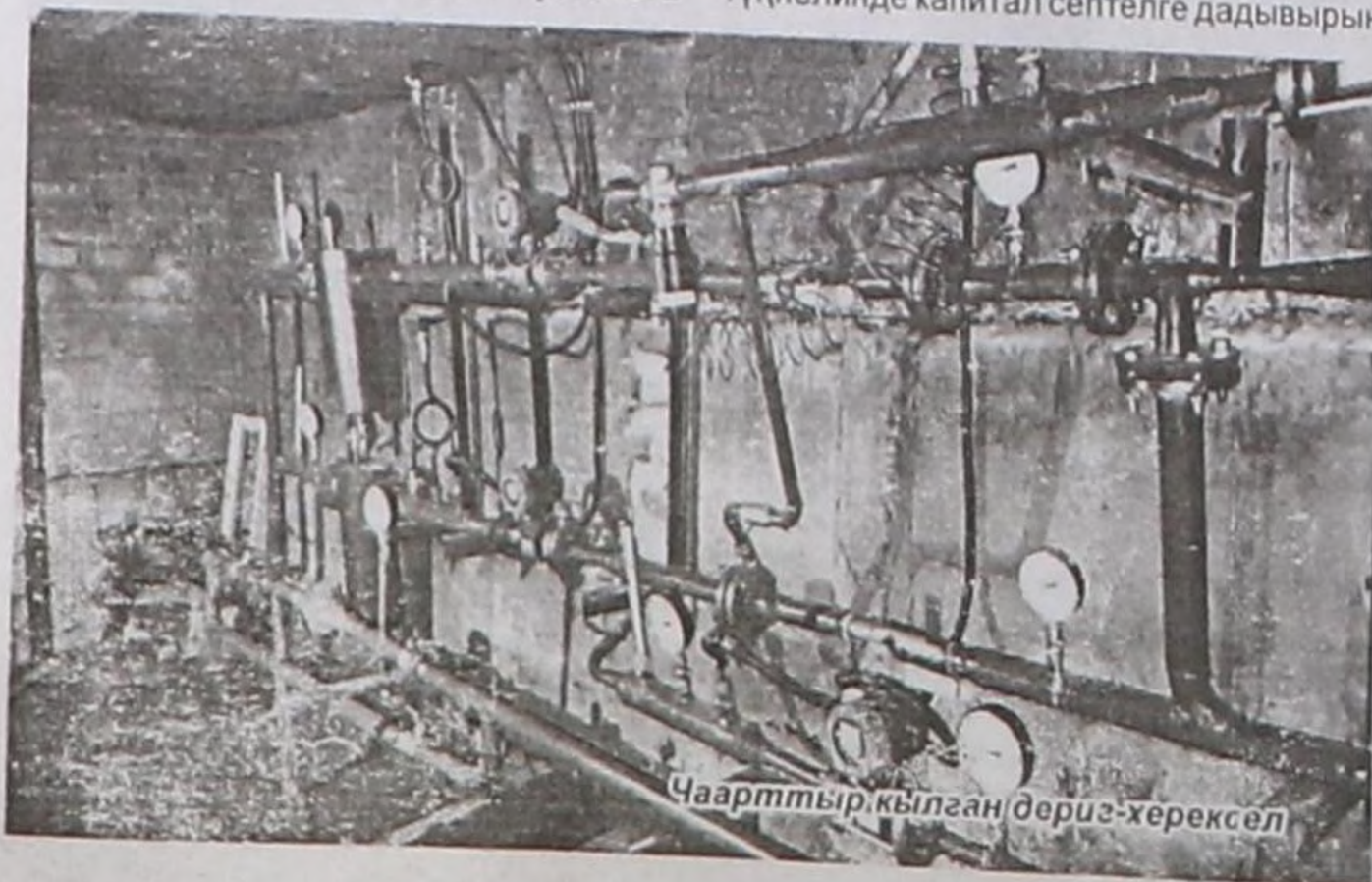
Амыдырал-чуртталгазы чедиммес бажыңнарда хамаатылар капитал септелге дадывырын төлээринге сандыг даялдарны (чиигелделерни) алыр. Оларны алырда, бодунуң чуртталга черинде социал камгалап органынга орулгаларының эвээжин бады дараазында документилерни дүүштүрүк. 1. Сөөлгү 6 айда орулгалар дугайында (шалаң, стипендия, сайгарлыкчы сөөлгү 2 кварталда) шынзылга. Бир назы четпээн уругларлыг болза, иезиниң ийилдирзиниң (кады азы чурттап турарындан хамаарылга орулгаларының дугайында шынзылга). Өг-бүлениң чуртталга шөлүндө киришкен кежигүннериниң паспорттары уругларның төрүттүнгөн дугайында чиигелдериниң хоолгалары. 3. Ажыдайын турар хамаатыларның күш-дептерлериниң хоолгалары, ИНН, ИЛС. 4. Агар-санының карточказын (точка лицевого счета), бүрүткеткен ийинде ТСЖ-ден азы башкарыкчы куньядан шынзылганы. 5. Квартираның деп шынзыткан документиниң хоолгалары. 6. Капитал септелге фондузундан чок дугайында шынзылга азы бады бижик.

Бо документилерниң ботта көргүскөш, хоолгаларын дужаар.

Баш бурунгаар санаашкыннар алырга, 2019 чылда республика капитал септелге фондузунче 47 000 000 рубль дадывыр акшазы кирер улуг, ооң иштинде 4 363 088,52 рубль амыдырал-чуртталгазының байдалы чедиммес хамаатыларга субсидия, 91 200 рубль 70-80 харлыг хамаатыларга компенсация. Ынчангаш субсидия гаш компенсация акшазы алыр эргелели хамаатылар боттарының ол эргелели долузу-биле ажыглаары чугула.

2019 чылда республикага хөй квартиралыг 46 бажыңга капитал септелге ажилдарын кылып чорударын планда Кызылга – 42, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Кызыл-Мажалык, Хову-Аксы болгаш хоорай чергелиг Каа-Хем суурда хөй квартиралыг бир-бир бажыңнарга капитал септелге ажилдарын кылып.

Шаңгыр-оол МОН



Чаарттыр кылган дериг-херексел

Күш-ажыл кижини каастаар

АВА, АЧАВЫСТЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Авам, ачам чораан болза, бо
ылдың март 8-те 95, 100 харлаар
рганнар. Авам 1924 чылдың
март 8-те Хорум-Даг суурга Сан-
жык, Кузур-Кара Ооржактарның
бүлөзүнгө ортун уруу болуп
туттунган. Ачазы Сандык
Иванович дээрзи 1930 чыл-
га үезинде ТАР-ның контроль
комитетинин даргазынга ажилдап
турган. Аалындан тудуп алгаш,
тургудаттырган соонда, ол олчаан
даг чок читкен. Оон аараан сураа
лган.

Авам болур авамның акызы Бавуу
КУТВ-га өөренип турда «контр»
үзүндүргөн. 1900 чылдарда кыр-
авысты агарткан соонда, ол дээди
мектеп черин дооскан дугайында
мун, хөрек демдээн алган. Ол үеде
Чадананың школазынга чедиги
а хүлээп албаан. Ынчалза-даа ол
кижикке боду өөренип алган.

1945 чылда Шеминин Алды
Тей деп черге төртүттүндү.
Ону оглу мени божуурда, 3 хонук
бодараткан дээр. Чамдык улус
хинчектенип чыдарын көргөш,
олза дүргөн бурганнай бээр бол-
турганын боду сөөлүндө меңээ
ар кижик.

Бавук Донгак 1919 чылдың
Алдан-Маадырның Көшпеске
нген. Ол хөй ажы-төлдүг алдан-
рларның баштыңы Самбажык
лункады төрөөн дунмазы Садья-
лазы (Сарыылдыг) дээрзинин
руу Хойлаарак Донгактын оглу.
Маадырларның ук-төөгүзүнүн
да эртемден Ю.Л. Аранчинин
Моолдан төөгүнү коптарып тур-
азинде: «Моолдун Улаастайга
өзүп шаажылаар дээш апарган
иниң аразындан дезип үнгөн
ла кижик Садьяжык Монгуш болуп
Оң дугайында төөгүдө бижи
ол хире ырак ордан төрөөн
азын, Көшпезин тып келгениниң
да тодаргайы-биле бижээ. Ол
одунун сагынгыр, тывынгыры-
нчаар хонуп-дүжүп, өс эдип ап
п-чемненип чораанын чогаалчы
билген, дыңнаан, көргөн улустан
ып бижээ. Кажан ол Көшпеске
куйга, өг адаанга оңгар казып ал-
птап чораанын ол номдан билип
с. Садьяжык өг-бүлөзүн, уруг-
азырап ашкарып-чемгерер дээш
лкиннер чоруп, аң-мең, алгы-кеш
п, аш-чемге, идик-хепке орнап,
дүн амыдырап чораан.

Авам ачазы Санаа Донгак дээрзи
ун мөгө-шыырак турганын көргөн
бодарымга, суурда бажыңның
нга турарга, оон дээвиинге
ап турар узун кижик, 2 метр хире.
үлөвисте оол, кыс ийи кады
ер бис. Мен 1945 чылдың ав-
ге, дуңмам Чечек 1948 чылдың
7-де төртүттүнгөн. Ада-иевис
руктуруп, өстүрүп, ажил-агыга,
еге кызымак болурун үргүлчү
орааннар. Авам херээженнер
иниң идепкейлиг кижигүнү. Мени,
штанылга эгелээри билек, 11-12
турумда Алаш ховузуна тараа
буга сумун аштадып, кастырып
дыр турган. Кышкы үеде херээ-
бөлүүн удуртур, арга-арыгдан
ажын суурже дажыыр, соокта
ын дуглап алып чүве. Ол аразы
метр. Дүшпөт келгеш база катап
ол үеде чүглө аъттар солуур.
не 3-4 шакта чорааш, дедир
8 шак үезинде келир турган.
ыр-ла суурнуң эрги клувунуң
үрүнү-биле дажып, а эр улус ол
анза кылдыр база-ла хол-биле
дугну тудар турган. Оон аңгыда
чуг даараныр кижик. Тон дээш
хеп аймаан биске даарап берип
Алдан-Маадырны Көк-Терек

деп адаар. Суурга бажыңнар туттунуп
эгелзэн чүве. Чай дүжүп, өөрөдиге
доостурга ол-ла херээженнер бөлүү
суур артынга хавак кырынга бажың тудар
саман блоктар кылып. Дой малгашты
хоюткаш, кызыл-тас саваңын холааш,
аъттар-биле долгандыр хоюда бастыраар.
Оон хемчээли 20х20х40 сантиметр. Ону
тускай хеп хааржактарга холуп, черни
дескилзеш, чыскаай салып кылып чүве.
Ында база-ла аваларывыс-биле школа-
чы бичии оолдар кады бис.

Чаңгыс классчыларым Дүшкүүн-оол,
Тойлуг-оол, Шалый-оол суглар кады
ажылдаар бис. Хүнде эки дээр-ле 25-30
хире блок кылып бис. А бөлүк 200 чедир
кылыптар турган боор. Ол саманнарны
кежээ кевип чорда аайлай чыскаап, чыыр
аразын 10х15 сантиметр хемчээлдиг
кылып. Эртенинде кургай бээр, сырый
чыып каар чүве. 6х6 дөрбөлчүн метр
хемчээлдиг бажың тударынга 800 блок



негеттинер. Ынчалдыр Алдан-Маадыр
суурнуң Комсомольская кудумчузунга
хары угда саман бажыңнарны хөйүнү
туткан. Улаштыр-ла чайгы хой кыргыл-
дазынга ол-ла херээжен улус кирер, оон
мал чеминиң белеткелинге дузалажыр.
Ынчап кээрке күзүн школага өөрениринге
чедир ажил черле үзүлбөзү билдингир.

Дуңмам Чечек Бора-Тайга ортума
школазынга чүглө "5" демдектерге
өөренип, алдын медаль-биле доос-
кан. Мен 1960 чылда Алдан-Маадыр
чеди чылдың школазын 4-5 демдектер-
ге доостум. Ынчан улуг класстарның
өөреникчилери Бора-Тайга азы Суг-
Аксынга доозуп турганнар. Мен чедиги
классты дооскаш-ла, суурга хову бри-
гадазынче дузалакчы тракторист болуп
ажылдай бердим. Дуржулгалыг улуг
трактористи Чучун Ооржак дээр.

Ачам бүгү назынында садыг шугу-
мунга ажилдап чораан. Суурга тудуг
бригадазынга сөөлүндө ол белеткел кон-
торазынга чондан алгы-кеш, дүк, аң-мең
кежин хүлээп турган. 1941 чылда Саян
артынга билиг бедидер курсту дооскаш,
Тожуга аң-мең кежи хүлээп ажилдап
турган. Ол «Совет кооперацияның хоо-
чуну» деп хөрек демдээниң эдилекчизи.
1971 чылда «Алдан-Маадыр» совхозу
аңгыланып тургустунуп турар үеде өшкү,
хой кыргылдазының үезинде совхозка
чыгдыгдан дүктү хүлээп ап, ону сорттаар,
пресстээр ажилды удуртуп турган. Ол
үеде садыг хавак кырынга чүве. Эге дээ-
резинде Көк-Терек суурну ол-ла хавак кы-
рынга тудуп эгелзени илден. Башкыларга
бичии бажыңнарны база аңаа туткан.

Оон чылдагааны — Хемчик хем улгадырга
(үерлээрге), суг хавак баарынче ага бээр
турган. Ам болза суурнуң арты талазы.
Оон чоорту Алдан-Маадыр сууру амгы
турар черинге хөгжүп эгелзени ол.

Алдан-Маадырның школазы бажы-
ңымдан барык бир километр херин черде.
Эртенги үеде чывар удур кылаштары
бистерге, бичии өөреникчилерге, дыка
берге чүве. Бистиң бажыңывыс ам бол-
за суурнуң төвүнгө турган. Чоорту аңаа
көдээ советтин, почта харылзаазының
бажыңнары, садыг, чаа школа, клуб, пе-
карня, стадион туттунган.

Ачамның баштайгы чадаг-тергени
садып ап, мунганын дыка эки сактыр
мен. Ону сонуургап, мунар дээн кижилер
кедээр хавак кырында оочурлап алган
турар. Үш классты өттүр теп өөренип
алган мен. Ачам хавак кырынга садыгга
ажылдап турда, бараанны Суг-Аксындан
райподан эккээр. Ынчан доскаар спиртти

хөгжүмчү Хорагай Ооржак хоочуннуң
чайгы бажыңыга чурттап, ажилдап
эгеледивис. Мен акыларымның маши-
наларынга олуруп алгаш, хүнээдир Да-
гыр-Шеми бажындан топпак ыяш база
малчыннарже мал чеми, дош, сиген
чедирер мындыг.

Суурнуң хем кыдында ырак эвес-
те ыяш машина тургузар чер база
чунар-бажың турган чүве. Көжээ маши-
на, тракторларның сугларын төккөш,
сыңмарлаштыр, харын-даа домкрат-биле
көдүрүп тургаш, таарыштыр тургузуп
турганын сактыр мен. Дүнеки үеде орту-
зунда печкага таңныыл сугну изиде одап
хонар турган. Эртенинде даң бажында
чолаачылар келгеш, машина-техниказын
ажылдадыр. Бир эртен машиналар тургу-
зар чер иштинге ол ыш-буска кылаштап
тургаш, угаарлап кээп дүшкен болдум.
Миннип кээримге, машина тургузар чер
даштында М. Серен-Доржу акым суг-
лар меңээ суг ижиртип, чажып тургаш,
орталандырган болган. Серен-Доржу
акымның «Улустуң чаңгыс оглун халап
кылып частывыс» деп турарын сактыр
мен. Ол үеде харым 17 безин четпейн
турган. Чолаачы болур күзелим ол хире
изиг турганы ол-дур ийин. Ынчап тур-
гаш Чадана хоорайга республиканың
күрүнө автоинспекциязының даргазы
Бад-Ламата орук дүрүмнериниң, авто-
машина башкарының шылгалдаларын
1962 чылдың июль 15-16 хүннеринде
60 шаа кижилерниң 40 хирези дужаап
үндүвүс. Арканнары дараазында Ак-
Довурактын ДОСААФ-ка дужаар болган.
Чолаачы шынзылганы алгаш, чолаачы
эжим Чечен-оол-биле ийилзэн Сүт-Хөл
совхозтуң машина тургузар чериниң
эргелекчизи Филимонов даргага баары-
выска, септеп алгаш мунар тонаттыган
«ГАЗ-51» маркалыг автомашиналарны
хүлээткен. Үр үеде ону кылып келгеш,
ажылдадып алдывыс. Колдуунда Шеми
бажының тайгазындан топпак ыяштар
дажыглап, малчыннарда дош, сиген че-
дирип ажилдап турган бис. Чечен-оол
биле кады сөөлүндө дээди эртем чедип
алдывыс. Кайывыс-даа көдээ ажил-агый
техниказының талазы-биле инженер-
механиктер мергежилге өөренип ап,
институттарны доостувус. Түңнелинде
аңгы-аңгы ажилдарга багай эвес ажил-
дап чордувус ийин.

1967-1970 чылдарда авам, ачам
Алдан-Маадырга төрүүр хой малдап
чорааш, эки түңнелдерлиг ажилдап
чордулар. Кыжын Куржаангы деп черге
турган. Чүс баш төрүүр хойга онааштыр
110-дан 117-ге чедир хураганнарны мен-
ди доруктуруп, камгалап ап турганнар.
Күш-ажылчы бедик чедишкени дээш
эвээш эвес шаңнал-макталды совхозтан
ап чораан. Бистер ава, ачавыстың чагы-
сүмезин күүседип, эртем-билигини чедип
алдывыс. Мен 1967 чылда Тываның көдээ
ажыл-агый техникумунуң техник-механик
салбырының бирги доозукчузу болдум,
а дуңмам Чечек Бора-Тайга школазын
дооскаш, улаштыр Томскиниң медици-
на институтунче өөренип киргеш, эки
өөредилгези дээш улуг хемчээлдиг сти-
пендияны ап турган. Дээди эртемни че-
дип алгаш, Өвүр кожуунуң Торгалының
эмнелгезинге эргелекчилеп ажилдай
берген.

Дуңмам биле мен кайывыс-даа
«ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» атка
төлөптүг болуп, хөй санныг медаль-
дарның эдилекчилери бис. Ада-иевис
«Күш-ажыл кижини каастар» деп үргүлчү
чугаалап, бичиивистен тура бисти ажил-
агыйга өөрөдип, кижизидип келген. Бо
бүгү чедишкенин авам, ачавыстың
ачызы-дыр.

Макар ДОНГАК.
Кызыл хоорай.

Салым-чаянныг кижилеривис

Уран чүүлдүн деткикчизи

Эрткен үмни сактып кээримге, уран чүүлге, культурага ажилдап чораан, амгы үеде-даа ажилдап чоруур эш-өөрлерим көвей. Оларга чоргаарланып чоруур мен. Оларның бирээзи анык хөгжүмчү, композитор дугайында чылыг чуганы кылыр бодап ор мен.

Томас Монгуш Кызыл хоорайга төрүттүнгөн, найысылалга ортумак школы дооскаш, 2004 чылдан 2008 чылга чедир Кызылдың Алексей Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезинге өөрөнгөн. Школачы чылдарында Томас хөгжүмгө сонуггалын орус улустун хөгжүм херексели баяндан эгелзэн. Сургуул чораан үелеринде-ле орус, тыва болгаш өске омак-сөөктүг композиторларның болгаш хөгжүмчүлөргө намдар-төөгүзүн номчуп, таныжып чораан. Училищени дооскаш, 2008 чылда Кемеровода күрүненин культура болгаш уран чүүл университетинде кирип алган, ол дээди өөредилге черин 2012 чылда үрө-түнелдиг дооскан.

Университетке сургуулдап тургаш, Томас баянга бодунуң профессионал мергежилин бедидип, кызымак чоруун башкыларына, эш-өөрүнгө көргүскөн. Уран чүүл училищезинге, университетке-даа өөренип тургаш, быжыглаттыг күүседилге. Мергежили – күүседикчи-баянист. Уран талантылыг анык оолду университеттин удуртукчу башкылары эскерип, университеттин хөгжүм институтунун ажилдакчызы кылдыр хүлээп алгаш, «Алтын-Ай» деп тюрк дылдыг биче буурай чоннарның сургуулдарының фольклорлуг ыры болгаш сам ансамблиниң концертмейстер башкызына хүлээп алган. Томас Конзай-оолович ол ажилга үш чыл дургузунда төлептиг ажилдаан.

Бо анык хөгжүмчү композиторнун чогаадыкчы өзүлдезинин, арга-мергежилинин бедип турарын бодаарымга, тыва классик композиторлар А.Б. Чыргал-оол, Р.Д. Кенденбил, А.С. Лаптан, С.М. Бюрбэ, амгы үениң салым-чаянныг композиторларының эртем болгаш теория-биле чепселген хөгжүмчүлөрдөн хөйүн өөренип ап чоруур деп бодаар мен. Томас Монгуш 2013 чылда бодунун мергежилинин аайы-биле Бишкек хоорайның Курмангазы консерватория-зынга стажировка-өөредилгени эрткен.

2013 чылдан Томас Конзай-оолович А.Б. Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжинин уран чүүл талазы-биле удуртукчузу ажилын чогумчалыг чорудуп турар.

Т.К. Монгушту 2004 чылда Тыва Республиканың Композиторларының чогаадыкчы эвилелиниң кежигүнүгө хүлээп алган. Ол үеден эгелзэш, Томас Монгуш эвилелдин эң-не анык композитору, идепкейлиг кежигүнү, хөгжүмчүзү. Анык композитор университетке өөренип тургаш-па, ийи өөредилге дептерин парлалгаже үндүргөн. Бирги парлалгаже үнген дептери концертмейстерлерге чугула херек «Тыва самның өңнери», а «Улустун самнары» деп ному Кемерово хоорайга парлаттыган.

Үе-шаг чаңгыс черге турбас, чылдар эрткени эскертинмес. Томас Монгушту композитор өөрлери 2018 чылдың сентябрь айда ТР-ниң Композиторлар Чогаадыкчы эвилелиниң харысалгалыг секретарына сонгуп алганнар. Ол улуг

бүзүрелди анык композитор кызымак ажилы-биле чаалап алганы билдингир. Харысалгалыг секретарының ажилы хөй: документилен-биле ажил, хуралдарны план аайы-биле белеткээри, үнүүшкүннер, мөөрейлер, фестивальдар организастаары, ном-дептер үндүрүлгези дээш оон-даа өске. 2017 чылда Абакан хоорайга башкызы Каадыр-оол Монгуш-ович Бегзиниң «Тывада час» деп ырылар болгаш инструменталдыг хөгжүм чогаалдарының чыындызын ажилдап кылгаш, чырыкче үндүргөн. Эрткен чылын Тывада ховар мергежилдиг нотограф, композитор, культураның база уран чүүлдүн хоочуну, хөгжүм башкызы Мер-



Томас Монгуш.

ген-оол Ховалыгович Нурсаттың «Үнген хүнүм алгап тур мен» ырылар чыындызын Абакан хоорайга эрткен чылын Томас Монгуш парладып үндүрткен. Чыындыларны үндүрери нарын айтырып, бирээде, акша-хөреңги херек, ол акшаны бистиң ТР-ниң Культура яамызы, өске-даа уран чүүлге хамаарылгалыг организациялар аңгылап үндүрүп бербес, шаандагы дег чүве каяа турар!

Томас Монгуштуң санал-оналы, идепкейи-биле эвилелдин кежигүннери, чоннун ынак ыраажылары ырак-чоокта кожууннарга ачы-буян концерттерин чаңгыс эвес удаа көргүзүп чоруп турар. Ол хемчеглерден кирген акша-хөреңги-биле база чамдык деткикчилерниң дуза-зы-биле композиторлар ырылар, хөгжүм чыындыларын чырыкче үндүрер аргалыг болуп турар.

Композитор өгбелеринин чонга тураскаадып, эрткен үелерде бижип каан ырыларын чыындылап кылгаш, чон ортузунга нептередир ажил нарын. Томас кожууннарның сумуларынга оюн-концерттерни Алексей Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин сургуулдары, эвилелдин кежигүннери, бистер-биле, удаа-дараа чогаадыкчы бөлүктөрү баштап алгаш көргүзүп, бодунун чогааткан ырыларын, шүлүктөрүн номчуп, көрүкчүлөргө сонуггалын чаалап ап чоруур.

Ыраккы Мөңгүн-Тайгаже концерттин үнүүшкүнү сактып, ол кожууннун чонунун бисти уткуп хүлээп турганын бодап келгеш, тыва чоннун хүндүлээчелин магадаар-дыр мен. Уран талантылыглар культураның бөдүүн эвес сорулгаларын суртаалдап, ак сепкилдиг ажилдап чоруу өөрүнчүг. Ол культурулуг хемчег эрткен чылын ноябрь 25-28 хүннеринде Композиторларның чогаадыкчы эвиле-

линиң ажил планы өзүгаар эрткени ол. Культурулуг «десантының» киржикчилери: композиторлар болгаш ыраажылар – Владимир Бүрбүевич Серен, Алена Георгиевна Иомужал, Борис Салчакович Чамбыт, Томас Конзай-оолович Монгуш болгаш чурукчу, ыраажы Олег Николаевич Суваң-оол база бо чүүлдүн автору. Бо эвилелдин бирги чергеде сорулгазы – кожуунда ыры, хөгжүм чогаадып бижип чоруур коллегаларынга, тус черниң уругларның хөгжүм школазының башкыларынга өөредилге-семинарны эрттирери. Тываның Композиторларының чогаадыкчы эвилелиниң баштаар черинин даргазы Владимир Серен семинарны ажиткан. Мөңгүн-Тайганың культура ажилдакчылары чон ортузунга көскү улуг ажилды чорудуп турарын онзалап демдегеп, Мугур-Аксында уругларның уран чүүл школазының чанында тус черниң Композиторлар эвилелиниң тургустунганына өөрүп, байыр чедирген. Семинарга келген композиторлар, хөгжүмчүлөр арга-дуржулга солчуп, өөредилге планында көрдүнгөн темаларга сайгарылгаларны кылган. Ылаңгыя арга-дуржулгалыг башкы, хөгжүмчү Василий Николаевич Донгак улустун база амгы үениң ырыларының дугайында солун чуганы кылган, Россияның алдарлыг, Тыва Республиканың Улустун артизи ыраажы Демир-оол Бадарчиевич Кежиктиг семинарның киржикчилеринге бараан болуп, солун сактышкыннарны чугаалаан.

Культурулуг «десантының» киржикчилери Мугур-Аксының, Кызыл-Хаяның школаларына башкылар база өөреникчилер-биле ужуражып, оюн-концертин көргүзүп чорааннар. Ол «десантының» Томас Монгуш эвес болза, ындыг солун ужуражылгалар-даа кайын турар. Амгы үеде Тыва Республиканың Композиторларының чогаадыкчы эвилелиниң харысалгалыг секретары Томас Монгуштуң дугайында улаштыр бижири болза, мындыг: 12 катап концертмейстерлер мөөрейлеринге тиилекчи, регионга, республикага эртип турган мөөрейлерниң лауреады, 2004 чылда республика чергелиг «Тере-Хөлдүн чалгылары» композиторлар аразында конкурстун Гран-при шаңналының эдилекчизи, 2006 чылда Тыва Республиканың Культура яамызының Хүндүлел бижи, 2014 чылда Тыва Республиканың Баштыңының өөрүп четтиришкени илереткен чагаазын алган, 2017 чылда Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хүндүлел бижи, Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының Хүндүлел бижи-биле шаңнаткан.

2018 чыл Томас Монгушка база оон ат-алдарына «дүжүткүр» болган: Азастың Алаң-тозу аттыг Тываның композиторларының аразында мөөрейге Гран-при шаңналына төлептиг болган, ол-ла чылдың онзагай болуушкуну Россия Федерациязының Хөй-ниити палатазының Хүндүлел бижи-биле чурттуң президент соңгундаларына культура-массалыг хемчеглеринге идепкейлиг киришкени дээш шаңнаткан.

Чүүлүмнү доозуп тура, анык хөгжүмчү, композитор дунмамга уран чүүлдү деткип, төрзөн Тывазынга, чонунга улуг ынакшылы дээш мөгөйбишаан, каң кадыкшылды, моон сонгаар-даа чогаадыкчы чедишкенин күзээр-дир мен.

Виктор МАРТЫЙ-ООЛ,
«Чечек-Саян» ансамблиниң удуртукчузу, ТР-ниң алдарлыг артизи.

Т. БАЙЫНДЫНЫҢ тырттырган чуруу.

Төөгүлүг черлер

ХАВЫРГА Д
ДӨГЭЭ БАА

Бии-Хем биле Каа-Хем динде бичежек даг Хаа дугайында билип алган бижип көрейин, солун-да Чоогундан көөрүңге б эвес, чогуу оон кырынче үн кан мен. Хаттын күжү дык хадып барып дүшкү дег.

Ынчан частың башкы айы эгезинде чүве. Шагаа эрик эрткен. Дош канчанмаан-даа, оглу уйнуу 5 харлыг турган, нактыг база бис.

Шагаа саңы орту чедип от-көстү чемгерип, езулаңда кааш, Каа-Хемниң дожун кеш же улуг үнүпкен бис. Шуут дооралап, чамдыкта оглумну сөөртүп, чамдыкта бодун чучорааш, Хавырганың кыры келгеш, хаттын күштүүн кайгы жини ужур шаапкы дег. Оглу адаанга бичи олур дээш чага каапкаш үнүп келген мен. Хлазынче көөрүмге, шуут-ла дышкыш беддин, чаражын баз чуун! Каа-Хем биле Бии-Хемни белдири бо чүве-дир ийин.

Хавырга даа база солун чүве-дир. Оон ындында Ка биле Черби суурлар бар болга да малчыннар ол дагларнын талазынга чайлаар, күзээр, чүве-дир. А чылгыдан мал туд да, Хавырганың дорт кырын алып, олар оон ыңай барып ыңчалдыр-ла хереглзэн малы шалбалап алып дээр.

Ынчангаш-ла чон бо улуг э болза ийи хемниң белдинде дагы Хавырга деп алган чүве. Дөртөн аатты чарыштырган Төөгүлүг Дөгээ баары.

Дөртөн шерин чыскаап, су Төре баштаан дөрт-ле яа чон ырлажып турган. Ол, шы чоннун ыры-дыр. Ол шагда, шы төөгүлүг Дөгээ баары. Тываны бир дугаар чолаачызы Дажи Дөгээ дааның кыды-биле "деп машинаны Тываже кири келген.

А бо дагың кыры-биле эң тайгы ужудукчузу Чооду Кид ужуруп кирип келген дээр б Кидиспейге кайгамчык турак кылып тургузуп кааны өөрүнчү.

Мен чүге мону катаптап олурарым ол дээрге, Дөгээ дааның дугайында маргышты бар. Мен оон дугайында элзэн ка бурунгаар база солунга бижзэн Чогаалчы Чооду Кара-Күске дивес, "Төгө" дээр деп турар киж гай. Мен ону чазып, сайгарып б дивейн тур мен.

Дөгээ дааның эдзэнге аа кыштап, чазаглап, күзеглеп-даган чүве ыйнаан. Эртен эрт Хавырганың кыры-биле үнүп ке Дөгээни база чылдып, аалда кыштаанда мал-маган үнген чылыгына дөгеленип турганы ч жок. Ынчангаш Дөгээ дээр боор Дөгээ дааның бедии 900 (дески черден, дагың эдзэнден бо дагың кырынче өөреникчиле биле 69, 70, 71 харлыг тургаш үнү дум. Уруглар ынчан хоорайына долгандыр карак чедер черлер чараш чурумалын көргөш, чогаал бижип турдулар. Сөөлүнде 79 хар каш сентябрь айда эжим-биле үн келгеш, эмчи чаладып база ту мен ийин. Ам ынаар семевес-даа ыйнаан.

Оран-чуртум чаражын онзаа көөр мен, киж чурттуг, куш үн болгай. Ынчангаш хүн бүрүде ч тынып, хөжүп турар хоорайына Тыва чуртувусту ам-даа сайзыра каастап, оон езулуг төлептиг ээ болуп ужурулуг бис.

Алдын-кыс САРЫ
Кызыл хо

Чурттап турар суурум

СҮЗҮГЛЕЛИН САЛБАЙН ЧОРУУР

Кашпалдың хеми агып баткаш, Ус хем-биле каттышкан белдинде, тайга эдзэнде кончуг чараш чурумалдыг шала ыйгыл черде Бети-Ус, Ынды-Ус деп суурлар бар.

Эрткен вектин 30 чылдарында аңаа тывалар элзэн хөй чурттап турганнар. Чогуу-на ол кезек девискээрге Бии-Хем маадыларының хонаштары турган дээрзиниң дугайында демделелдер архив документиленде бар. Амгы үеде ол суурларда хөй национал чоннар чурттап чоруур. Оларның аразында хөй эвес санныг тывалар эп-найралдыг чурттап турарлар.

Салчак Тока дарганың туттурган интернады 90 чылдарның

төнчүзүңге чедир ажилдап турган. Бети-Уска школага тыва дылды болгаш чогаалды өөредип турганын мен билер мен. Тыва дыл башкызы Л.О. Түлүш. Мээң үежилерим тыва дылын улуг сонуггал-биле өөренип турганнар. Оон башка мен бодум база тыва дылымны кайын билер боор ийик мен (баштактандым). Тыва чуртунга чурттап чорбаан-даа болза, мээң кады өөренип турган эш-өөрүм төрзөн тыва дылынга дыка сонуггалдыг бооп арттышааннар.

Ус бажында суур адаанда субурганны тудуп үндүргөн. Ол дээрге Ус тывалары сүзүглелин салбайн чоруунун көскү чижээ. Ам-даа болза мээң эш-өөрүм тыва ызу-чаңчылдарны, ужуруларны сагып, үениң агымындан чыда калбайн чурттап чоруурлар.

Елена ЧАТБАЛ,
Чаа-Хөл суур.

«ШЫННЫН» почтазындан

рзэн дылывыс – чоргааралывыс

СООРА АДААР-ДЫР БИС

Тыва дылды камгалаар, сайзы-
дырынче республиканың бөдүүн
у, дыл эртемденнери, тыва дыл
дылдары улуг кичээнгеи сап-
сагышсырап турарын көрүп,
ра каттыжып, демнежи тур

Республиканың Дээди Хура-
да чылдың ноябрь 19-та Тыва
Республикада дыл-
айында хоойлузун хүлээп алган.
Илу эзугаар Тыва Республиканың
дылдары тыва биле орус дыл-
ндыг-даа нацияның хамаатыла-
тарының төрзэн дылын хостуг
адыр эргезин база бо хоойлуда
лап каан. Россияның чоннары,
ал регионнары боттарының на-
онзагай талаларын илередирин
иң төп эрге-чагыргазы хорувайн
Регионнарының национал онзагай

талаларына черлер аттары, админи-
стративтиг девискээрлер аттары база
хамааржыр болгай. Национал онзагай та-
лаларны массалыг информация чепсек-
тери дамчыштыр база илередип болур.

Бир эвес бистиң республиканы алыр
болза, Тываның онзагай талаларының
бирээзи кожуун, суму, арбан деп админи-
стративтиг девискээрлер аттары болгай.
Кожуун, суму, арбан деп административ-
тиг аттарны тыва телевидениениң дам-
чыдылгаларына адавайн, "Тувинская
правда" солунга үнген материалдарга
биживейн баар таварылгалар бар. "Тыва
Республикада дылдар дугайында" хоой-
луну хүлээп алган Дээди Хуралдың
депутаттарының чамдыгы-биле бо чүүл
дугайында каксы чугалажып, сүмө айты-
рарга, тодаргай харыы берип, дорт чугаа-
лап шыдавас боор-дур. Телевидение,
солун ажилдакчыларының херээ-ле-дир,

кандыг сөстү ажыглаарын чөпшээр-
каан болганда деп эреңгей харыыны
берип турар.

Черлерниң, кижилерниң тыва атта-
рын тываларның боттарының чамдыгы
безин шын эвес адаар-дыр. Россияның
камгалал сайыды, армия генералы Сер-
гей Кужугетович Шойгунуң фамилиязын
бүгү делегейде тыва аян-биле шын адап
турда, Тывада чамдык кижилер хурал-
суглааларга безин "Шо-о-ойгу" деп соора
адай бээр таварылгалар бар-дыр.

Ооржак, Саая, Куулар дээр ышкыш
узадыр адаар тыва аттарның баштайгы
ажык үнүн дыңзыдыр (орус дылга ударе-
ние), келдирлей аарак адаар кижилер
бар. Чанында эш-өөрү канчаар адаарын
чүге чугаалавас, тайылбырлаваас чүвөл?

Моолдун Сөнгөл сумузунуң тывалары
бурунгу тыва дылын камгалап арттырып
алганын чамдык улус магадап ханмайн
турар. Тыва дылывысты хажытпайн,
келир үениң салгалына арттырып каар
ужурлуг бис.

Тыва телевидениени шүгүмчүлөп
турар болганымда, база бир чугаалаар
чүүлүм бар. "Хөгжүмнүг байыр" деп дам-

чыдылга сөөлгү үеде чаңгыс черге тап-
тааш туруп алган. Чагыдылганың өртээ
аар, үнези куду. Чагыдылга кылыр дээр
кижи чеде бээрге, альбом ап бергеш,
шилип ал дээр. Альбомда биези-ле чүс
катап салып каапкан, концерттерден
шаг-үеде-ле тырттырып алган, боралчак
көстүр эрги ырлар. Дыңнап көрүңер даан,
бо неделяда салган ырларын келир не-
деляда база катаптаар. Өске ырлар ча-
гыргы, бисте ындыгы ыры чок дээр. Чаа
ырлар, чаа аялгалар көвүдээр болгай.
Оларны чүге бербейн турарыл?

Президент В.Путин Айыткалынга не-
гелделиг чугаалады ышкыжыл. Чаңгыс
черге таптап, халас үе эрттирип олудар
кижилер эки боданзыннар. Шыдавас
болза, өскөге чайлап берзин.

Шүгүмчүлөпкөн дээр, мени чектээр
кижилер турары чадавас болгай. Шын
эвес дээр болза, чугаалазыннар. "Шынын
чугаалаан кижиге – кижиге өштүг, шывык
туткан кижиге – ызырар өштүг" деп
тыва үлөгер домак база бар-ла болгай
харын.

Сүге-Маадыр МОҢГУШ,
күш-ажылдың хоочуну.

гүнүн арыннарындан

ЫЗЫЛ КОЖУУННУ ТУРГУСКАНЫВЫС

истиң Кызыл кожуунувустун
аар тургустунганының база ол
кады ажилдап турган эш-өөрүм
йында сактыгышкынарымны
иң ынак "Шын" солунувуска би-
инче сагыш-сеткилим чайгаар-ла
галбадай берди.

-даа хар-назынывыс улгады берген
са, артып калган эвээш санныг хоо-
ааржып келгеш, ажилдап эрткен
исти, ол үеде удуртукчу даргала-
а, эш-өөрүвүстү, ам бо хүннерде
чамдыгы чок-даа болза, сактып
кып-даа чоруур-дур бис. Оон бээр
хей чылдар эрткен. Ол дээрге улуг

л кожуунну тургузарда, СЭКП
ому шыңгыы шилилгени кылган.
ың Кызыл райкомунуң 1-ги секре-
Өвүр кожуундан улуг арга-дуржул-
гыс Норбуевич Шулуу ажилдап
2-ги секретарына Александр
лович Көшкендей, райкүүском
га Бакулин Александр Сергеевич
илдап турганнар. Таңды кожууннуң
дияның чалбыжы" совхозтун парт-
етарының ажилындан Кононенко
Петровичини хостааш, Каа-Хем
көдээ совет даргазына ажилда-
а. Ол алызындан эрес-кежээ кижиге.
туң Улуг дайынының киржикчизи,
ргелиг.

нувустун таваан салып, бурунгаар
же үлүг-хуузун кирип чораан тур-
ш-өөрүмнү, удуртукчуларымның
а бижирирге, мындыг. Кожууннуң
ору Зинаида Фёдоровна Курган-
ГС эргелекчизи Людмила Алек-
ежнина, "Көк-Тей" совхозтун ди-
Ломаев, библиотека эргелекчизи
етровна Бессмертных, уран чүүл
иң эргелекчизи Буянова, районнуң
омиссариадының удуртукчузу
ий, "Көк-Тей" совхозтун партком
ы Александр Васильевич Сарапу-
уннуң улуг мал эмчизи Семёнов,
эргелекчизи Зубков, уран чүүл
ың директору Медведева, урулгар
эргелекчизи Рябова, арга-арыг
иле харыылаар дарга Середин,
а-коммунал ажил-агый эргелек-
ышкына, суур совединиң депутаты
ичии-Уруг, милиция начальниги
л Көгел-оол, районнуң холушак
ргазы Нина Семёновна Лобанова
ту кончук-ла кызымак, чогаадыкчы,
а ак сеткилдиги-биле бердинип
айгамчык уран талантылыг эш-
р. Оларның канчаар ажилдап
ам-даа карактарымда чуруттунуп
ган.

енко Никифор Петрович ажилында
диг, улус-чон-биле чугаалажып би-
делиг, кызымак, дузааргак, чогаа-
рга. Шупту партия хуралдарына
часкы, күскү хову ажилдарына,
аалдазының үезинде янзы-бүрү
нерге киржи, бүгү ажил-агыйга
ажылдаан хүндүткелдиг удуртук-
ыс. Бис оон үлөгер-чижээп ап,
чүүлдерге өөренип ап чораан бис.
к-ла онза даргавыс. Кызыл ко-
ммутиатор таварыштыр долгап тур-
а, хоорайже дорт долгаптар арганы
п алган. Ол дээрге оон кызымак
иң түңнели-дир. Каа-Хем суурун
ргелиг суур кылдыр база тургус-

кан. Көдээ советтиң бажыңы чок боорга,
Ломаев дарга чуртталга бажыңын аңгылап
берген. Ол бажыңны кассир Сапожнико-
ва-биле кады чугайлаан бис. Шахтёрская
кудумчунга тускай бажыңыг, ажилдаар
черлик апардывыс. Ол дыка өөрүнчү бол-
ган. Кассиривис Сапожникова, бухгалтери-
вис Нина Александровна, мен секретарь,
аштакчывыс Салчак Валентина, парлаар
машинакчы Дүрбүлек Мария Кыргысовна
ажылдап турган бис. Мария Кыргысовна
Терлиг-Хая школазынга база ажилдап чо-
раан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада.

Амгы хүннерде кожууннуң терапия
эмнелгезиниң бажыңына райкүүском тур-
ган. Терапия эмнелгезиниң даштында өзүп
турар ыяштарны, теректерни ол үеде бис
тарып каан бис. Чамдык үелерде кадым
аайы-биле эмчиге чыда эмнеди бээр мен.
Тарып каан ыяштарывысты көөргө, чаражы
аттыг сагланайып өзүп турар, кижиниң
сеткили өөрүп, чоргаарланып чоруур-дур.
Эмнелгеге кады чыткан эштеримге-даа чу-
гаалап турар-дыр мен. Коммунистг суббо-
ник үезинде хөглүг-омак, кончук-ла демниг
ажылдап чордувус. Тарып теректи мен
тудуп бээримге, Бакулин дарга довурак-би-
ле хөөр, Скорофодова суг дажып, суггарып
турган... Оон бээр 45 чыл ашкан, дыка-ла
хей үелер эрткен, ынчалза-даа олуртуп каан
теректеривистиң ам-даа сагланайып өзүп
турарының чаражын!

"Көк-Тей" совхозтун мурнакчы саанчызы,
суур совединиң депутаты Ондар Бичии-
Уругну Салчак Калбак-Хөрекович Тока
кызымак ажилы дээр көк "Москвич"-биле
шаңнаан. Ол-ла ферманың саанчызы Долга-
нина, Каа-Хем хөмүр-даш уургайының аныяк
ажылчыны Нехорошков, "Көк-Тей" совхозтун
сүт сөөртүр машиназының чолаачызы
Лежнин Дмитрий, совхозтун аныяк ажил-
дакчызы Фунтиков, мурнакчы комбайнёр
Штенпериг, партия райкомунуң оргилдис
даргазы Сахалинский олар кожууннуң тур-
густунарынга улуг үлүг-хуузун кирип, хей
ажылдарны кылганнар.

Көк-Тей фермазының саанчыларының
ажы-төлүн № 2 школага чедирер, хүндүс
ажылчынаарны аай-дедир сөөртүр № 3 ав-
тобуска база бир автобусту автотранспорт
эргелелинде Ломаев дарга немедип алган.

Тиилелгениң 30 чыл юбилейинде дайын
киржикчилеринге кижиге бүрүзүңге хевисти,
шалага чадар хевистерни, гарнитурну садып
алыры-биле эккелген. Ол дээрге Николай
Петровичиниң кызымак ажилы. Шыңгы
айтырылгаларыг хүлээп алышкын үезинде
мени чанынга олуртуп алыр чаңылдыг
кижи. Кижилер-биле чугаа үезинде оларның
чугаа-домаан, даштыкы байдалын, алды-
нып чоруурун, хүндүлээчелин, чурумуун,
үнүнүң аянын эскерер кылдыр өөрөдип
чораан.

Мен ынчаарда 30 харлыг мен. К.Н. Петр-
ович мени Омск хоорайның совет-партия
школазынга кирип каан, "Зоотехник орга-
низатор" деп мергежилди чедип алдым. Оон
Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынга зоотех-
никтеп ажилдай берген мен. Ол үеде элек-
три-саалдалыг аппаратка кым-даа ажилдап
билбес турда, аппараттарны чазып, эптеп,
аштап-арыглаарына өөрөдиге эрттирип,
саанчыларны мен өөрөткен мен. Сүттүң
үскүрүн, шынарын хынап, Чадаанада сүт
заводунга дужаар.

Ажил-амыдыралымның аайы-биле
хүндүс, эскерер кылдыр көдээ советке

совхозтун профэвилел комитединиң дар-
газынга ажилдай берген мен. Өмөззи Даш-
оол (Валерий) Васильевич Дондуп "Көк-Тей"
совхозтун мурнакчы комбайнёру турган.
Ол аныяанда, 21 харлыында, Москвага
шериг эрттирип тургаш, "Коммунистг күш-
ажылдың шалыпчызы" деп атты алган. Бүгү
назынында чолаачылап, комбайнёрлап, та-
раа тарып, дүжүт ажаап, малчынарга мал
чемичедирип ажилдап чораан дуржулгалыг
мурнакчы комбайнёр. Өг-бүлөвис-биле ол
үеде Чинчилиг аттыг арат ажил-агыйын тур-
гузуп алган бис. Ээрбек суурнуң хоочуннар
чөвүлелинге 7 чыл, "Энерел" клубун удуртуп
ажылдап турдум. Аңаа "Арт кырында алдын-
сарыг чечек" деп ансамблдиг турдувус.
"Чүге арт кырында?" деп сонугурап айтырар
болза, "Бис, хоочуннар, арт кырында үнүп
келдивис" дээр бис. Алдын-сарыг чечек
дээрге чазын чылыг бээрге оруктарга,
даглар эдээңге-даа ол сарыг чечектер мал-
даа, машина-даа базарга, өлбөс, чүгле өйү
кээрге хадып каар. Бистер, хоочуннар, база
ындыг быжыг бис. Чүгле үези кээрге, салгын-
хатка хадыг бээр бис... дээр уткалыг.

80 чылдарга чедир Ээрбек суур Би-
Хем кожуунга хамааржыр турган, а 90
чылдарда ону Кызыл кожуунга кадыпкан.
Ынчан хову черде амгы үеде кожууннуң
чагырга чери, эмнелге болгаш чаа тудуглар,
бажыңнар туттунган. Ол үеде ажилдап
чораан даргаларның аттары-биле кудумчу-
ларны адаан, "Алдар аллеясы" деп хүндүлөп
самбыразын кылган.

Амгы үеде ТР-ниң Дээди Совединиң де-
путаты Иван Васильевич Чучев мени көрүп
каанда: "Даржааевна, силер Кононенконуң
секретарына ажилдап чораан болгай си-
лер. Ындыг шыырак дарга-биле дыка аас-
кежиктиг ажилдап чораан-дыр силер ийин.
Мен ону ам-даа магадап сактып чоруур мен.
Кононенко Никифор Петрович – тоолчургу
кижи-дир" – деп, чугаалаар дарга.

Кызыл кожуунувустун тургузукчулары
хей кезии чок, арткан каш хоочуннар ол
эш-өөрүвүстү, даргаларывысты сактып-
бодап, бистиң чүректеривисти олар кезээде
артып, оларга мөгөйип чоруур бис. Арткан
улус Бессмертных Галина Петровна, Мария
Кыргысовна, Лежнина Людмила Алексеев-
на база мен. Ийи-чаңгыс хоорайга азы ку-
думчуга душ бооп таваргы бергеш, эрткен
үелерни кысказы-биле чугаалажы кааптар
бис.

Амгы хүннерде Кызыл кожуунувустун
удуртукчу даргалары кожуунувустун ажил-
ижи, бурунгаар хөгжүлдээ дээр база
хөлчөк кызымак, тура-сорукут, чогаадыкчы
ажылдап чоруурунга өөрүп, оларга чоргаар-
ланып чоруур бис. Эр хейлер!

Бистер, хоочуннар, кожууннуң тургузук-
чулары, келир үениң чаш салгалы, аныяк-
тар, ажи-төл, урулгарывыс, эш-өөрүвүс,
дөргүл-төрөл бүгү чонувуска чер олуттут 8
ак меңгилгил Хаван чылында ажил-ижинге,
амыдырал-чуртталгазынга ууттунмас аас-
кежикти, алдар-атты, буян-чолду, чайын-
налчак чедишкыннерни база быжыг кадык-
шылдыг сеткиливистиң күзөдивис.

Кайгамчыктыг төөгүлүг
Кызыл кожуун сайзыразын!
Ажил-ишчи арат чону
Ам-даа улам хөгжүзүн-не!
Ажи-төлдүг келир өйү
Аяк дээр дөг чырып турзун!
Курунөвис Тывааыстың
Күчү-күжү сайзыразын!

Бичен ДОНДУП,
Кызыл кожууннуң тургузукчуларының
бирээзи, Ээрбек суурнуң хүндүлүг чурт-
такчызы", Ынакшыл болгаш шыңчы
чарык" деп медальдың эдилекчизи.

ХЕЙ-АБТ КИРГЕШ...

1950-80 чылдарда амыды-
рал-чуртталганың хөгжүлдээин
караам-биле көрүп эрткен бол-
гаш, 2018 чылды – Биче суур-
ларны сайзырадырының, 2019
чылды Күш-ажылчы кижиниң
чылы кылдыр чарлаанандан
хей-адым көдөрүлүп, бо одуруг-
лар чайгаар төрүттүндү.

Эмтээс, колхоз үелери
Эрте бергеш, үр-ле болду.
Эрги шагныг суурлары
Элеп, чидип төнер четти.

Сайзыраңгай социализм
Сагыштарда чырып арткан.
Бодалда дег келир өйү
Боттарывыс тургусчуулу.

Ажыл чок деп, акша чок деп
Анаа хоозун чылдак-тыр ол.
Байлак, тодуг чурттаар дизе,
Балдыр дыңзыг ажилдаар-ла.

Хойдан, малдан халбактанза,
Хоомай эвес чуртталга-дыр.
Мажак тарып, инек тутса,
Магалыг-ла орулга-дыр.

Бичии кыдыг көдээ черлер
Биезги дег диңмителзин.
Кырган, чалыы волонтерлар
Кылыр ишке демин катсын.

Сумуларның хамык чону
Суурларныг сектеретсин.
Эптиг-демниг хөдөлгөштин,
Эде-хере тургустунзун.

Нина Серенот.
Кызыл хоорай.

Хууда бодал

БИСТИН

ЧУРТУВУС ЭВЕС...

1979-1989 чылдарда Аф-
ганистанга болуп турган да-
йынга совет солдаттарның
эрес-дидим чоруунуң мур-
нунга мөгөйип чоруур бис.
Ынчалза-даа мындыг ай-

тырылгар кижиниң сагышына
кирип келир-дир. Ол үеде чурт
баштыңчылары аныяк-чалыы
оолдарны дайынче чүге кири-
генил? Афган бистиң чурту-
вус эвес, аңаа шуут киришпес
турган чүве-дир ийин. Ол да-
йын 14 560 кижиниң амы-ты-
нын алгаш барган. Ол үеде
чурттуң удуртулганының чазыг
шиитпириниң уржуу ол-дур.

Аныяк-чалыы оолдар кээр-
генчиг-дир. Эркинде Валера
Серээдарны көрүңер даан.
Авазының олгу! Өске кижиниң
безин ызыы келир. Чүгел Аф-
ганистанга эвес, Чечен Респуб-
ликага, Сирияга дээр тайбың
үеде аныяктарның амы-тыны
халас барганы харааданчыг,
хомуданчыг болбайн канчаар.
Оолдарын чидирген аваларның
ишти-хөңнү, чүрээ, сагыш-бо-
далы, ал-боттары "олура өлген"
боор дээр-дир мен.

Моон соңгаар ындыг дайын-
че ажи-төлдү чорудар чүве
болза, чон удурларны болза эки-
дир. Даргалар чүнү-даа канчап
турарга, ыытташпас. Элдеп чон
бис аа!

Мария ТЮЛЮШ.

Культура адырында

ДОШ КЫРЫНДА АЯЛГА

Джазтын "хааны", Россияның улустун артизи Игорь Бутманнның Тыва филармонияга болган концертинин соонда "Тыва Джаз Бэнд" оркестринин хөгжүмчүлери чараш шоуу көргүскеннер. Буддисти карнавал костюмдарын кедип алган хөгжүмчүлери дош кырынга кайгамчык чараш оюн-көргүзүү чүгө Россияда эвес, харын-даа делегейде чок деп болур.

33 градус соокта, 5 кил хире аар карнавал костюмдарын кедип алгаш, конькилиг, кандыг-даа фонограмма чокка, дириг хөгжүм ойнаары бүзүрөттинмес кайгамчык чүүл болган.

Бо кайгамчык шоуу Игорь Бутман артист көргөш: "Кайгамчык чүүлү көрдүм! Ындыг чүве кажан-даа көрбээн мен! Онзагай шоу, чараш музыка! Бодум хөгжүм болгаш, билер мен, дош кырынга турум турары берге деп чүүлү. Бо чаа эгелээш-кинни өске хоорайларга база көргүзүп, сайзырадыр мен. Болар маадырлар-дыр!" — деп, кайгал ханмаанын илереткен.

Тыва филармонияның директору, дошка шоууну организакчызы Игорь Дулуш: "Көрүкчүлөргө солун белеткээнивис ол-дур. Мындыг шоу кайда-даа чок — ажык шөлге, дош кырынга хөгжүм херекселдери-биле дириг аялга ойнаары. Хаагыг шөлге безин дириг хөгжүм ойнавайн турар болгай. Үш ай чартык үе дургузунда белеткен-генивис бо. Хөгжүмчүлери хей кезин безин конькилиг дош кырынга туруп шыдавас турдулар. Ам ону кылып шыдапканывис ол-дур" — деп өөрүшкүзүн илереткен.



Аъттыг оркестри-биле бистиң республика чуртту кайгаткан болгай. Адырынга аялгасы-биле кайгатканы ол-дур.

ТР-ниң Культура яамызының парлалга



ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» № 76 от 20 февраля 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков.

Аукцион состоится 02 апреля 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора аренды. Срок аренды 49 лет (сорок девять).

Лот №1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», общей площадью 21593 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:107, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование. Начальная цена — 3000, Размер задатка — 600, шаг аукциона — 90.

Лот №2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, местечко «Терезин», общей площадью 24262 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:83, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование. Начальная цена — 3300, Размер задатка — 660, шаг аукциона — 99.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 26 февраля 2019 г. по 28 марта 2019 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д.8, с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч 28 марта 2019 года. (КБК 000000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна, ОТДЕЛЕНИЕ НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОКМТО 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001)

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;

2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);

3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;

4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;

5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.rtw.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении toprotorgi.gov.ru

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Бухгалтер малого предприятия с ведением в 1С Бухгалтерия подготовка — 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе Бухгалтерия — 2 недели
Оператор ЭВМ — 2 недели
Основы работы в сети интернет — 2 недели
Секретарь делопроизводитель — 2 недели
Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
Тракторист-машинист категории «ВС»
Фермер-предприниматель — 1 месяц
Фотошоп — 2 недели
Электросварщик — подготовка, переподготовка разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справка по телефону: 2-72-32; 8-923-551-84-88; 8-923-263-17-31

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 13456 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 44

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИТЕРИ:

Нийтирил-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш кедээ ажил-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 401018109000000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ «Редакция
газеты «Шын» Л/СЧ 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херечилдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдары
торларының бодалдары редакцияның турук-
туушайы барып болур. Айыттыг саннары
өске-даа фактылары, дыңнадыгы дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы:
график өзугаар — 18.00, херек кырында — 17.00
Солун келбейн барганда 2-18-10 телефонче даяр.